

8. rész

KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT LEVÉLTÁRA

(rövidítve: **KEMÖL**)

Központ

Cím: 2500 Esztergom, Vörösmarty u. 7
Levélcím: 2501 Esztergom, Pf. 51.
Telefon: (+36) 33/500-405, (+36) 33/500-406
Fax: (+36) 33/500-405, (+36) 33/500-406
E-mail: kemarchiv@mail.iif.hu
Honlap: www.kemarchiv.iif.hu

Kutatóterem

Nyitvatartási rend: hétfő, kedd, csütörtök: 8.00–15.30; szerda: 8.00–16.30; péntek: 8.00–12.30

Raktárépületek

Cím: 2500 Esztergom, Deák Ferenc u. 2. (A városháza mellett.)
Telefon: (+36) 33/411-113

Cím: 2500 Esztergom, Vörösmarty u. 14.

Fiókleveztár

Cím: 2900 Komárom, Szabadság tér 1.
Telefon: (+36) 34/541-341
E-mail: annakom47@freemail.hu

Kutatóterem

Nyitvatartási rend: hétfő, kedd, csütörtök: 8.00–15.30; szerda: 8.00–16.30; péntek: 8.00–12.30

A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT LEVÉLTÁRA RÖVID TÖRTÉNETE ÉS A LEVÉLTÁRI ANYAG ÁLTALÁNOS LEÍRÁSA

A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára az általános közlevéltárak közé tartozik. Illetékességi területe megegyezik Komárom-Esztergom megye területével, illetékességébe az állami és önkormányzati szervek, intézmények tartoznak.

A levéltár 1950-ben Esztergom megye és Esztergom szabad királyi megyei jogú város levéltárainak összevonásával, Komárom Megyei Közlevéltár néven jött létre. 1952-től Esztergomi Állami Levéltár néven működött. Elnevezése 1968-ban Komárom Megyei Levéltárra változott, majd 1990-től Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára lett. Kezdetben egyetlen épületben – az Esztergom, Deák Ferenc u. 2. szám alatt – működött, majd 1983-ban a központ átköltözött a Vörösmarty utcai, átépített régi rendőrségi épületbe. A levéltár az 1980-as évek végén a Vörösmarty utcában, egy volt óvodai épületben jutott újabb raktárhelyiségekhez. 1995. január 1-jétől az addig fióklevéltárként működő tatabányai részleg önálló városi levéltárként folytatja tevékenységét. A megyei levéltárnak jelenleg egy fióklevéltára van, a komáromi, mely Komáromban a főtéri városháza épületében, annak alagsorában nyert elhelyezést.

Esztergomban a levéltár régebbi, 1950 előtt keletkezett anyaga a Deák Ferenc utcai épületben, míg a későbbi, főleg tanácsi korszakbeli iratok a levéltár két Vörösmarty utcai épületében kaptak helyet.

A levéltárban őrzött mintegy 9500 ifm. iratanyag legjelentősebb részét az egykori Esztergom, majd Komárom-Esztergom, 1950-től Komárom megye, valamint Esztergom szabad királyi, 1876-tól rendezett tanácsú, 1930-tól megyei város iratai alkotják. Jelentős irategyütteseket képeznek ezenkívül Komárom és Esztergom megyéknek a – trianoni határok meghúzásával – megmaradt három (Esztergomi, Tatai, Gesztesi) járásába tartozó községek iratanyagai.

A közigazgatás területi szakszervei közül ki kell emelnünk a Komárom-Esztergom Megyei Földhivatal (1946–1950) iratanyagát, melynek feltárása nélkülözhetetlen a megyében élő németek 1944 utáni vagyonekhozát és kitelepítését kutatók számára. A jogszolgáltatási szervek iratai közül megemlíjük a Komáromi Törvényszéktől a Győri Ítéltáblához fellebbezett úrbéri és tagosítási iratokat, s az ezek mellékleteit képező kézíratos térképek kiemelkedő jelentőségű községtörténeti forrásértékét. A K-EMÖL a két megye tanintézményeinek iratai között olyan nagy múlttal bíró iskolák fondját őrzi, mint az esztergomi bencés, valamint a tatai kegyesrendi gimnáziumok 18–19. századi anyaga. A családok iratai között található a Hont megyei eredetű Palásthy család fondja, amely más családokra és a környező vármegyék községeire vonatkozóan is gazdag forrásbázist képez. E családi levéltár összesen 224 darab Mohács előtti oklevelet tartalmaz, melyek közül a legrégebb 1256-ból származik.

A kutatás számára sajnos örökre elvesztek a polgári kori főispáni, valamint a járási főszolgabírói iktatott iratok. A II. világháború következtében igen jelentős károkat szenvedett Esztergom szabad királyi város feudális kori irategyüttese is: eredeti anyagának mintegy harmada maradt csak fenn. A trianoni határok meghúzása következtében a történeti Komárom város és vármegye iratanyaga az egykori Csehszlovákiában maradt, ami jelentős veszteség a helytörténeti kutatás számára. A Komárom városi anyagot a Belügyminisztérium Nyitrai Kerületi Levéltárának Komáromi

Részlegében (Ministerstvo vnútra SR Státny archív v Nitre pobočka Komarno), a megyeit Nyitraivánkán, a Nyitrai Kerületi Levéltárban lehet kutatni.

A K-EMÖL őrizetében lévő iratok kutatására a központi, Vörösmarty utca 7. számú épületben, ill. a Komáromi Fióklevéltárban van lehetőség. A kutatóterem mellett egy több mint tízezer kötetes könyvtár, továbbá mikrofilm-leolvasó, fénymásoló segíti a kutatást.

A levéltár anyagáról megjelent legfontosabb segédletek, kiadványok:

Az Esztergomi Állami Levéltár fondjainak jegyzéke. szerk.: Balázs Péter et al.

Budapest, 1962.

Kéziratok térképek az Esztergomi Állami Levéltárban. Szerk.: Vitál József. Budapest, 1965.

Csombor Erzsébet: Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. In: Magyarország levéltárai. Szerk.: Blazovich László – Müller Veronika. Budapest–Szeged, 1996. 65–66. p.

Fond- és állagjegyzék. Szerk.: Csombor Erzsébet – Erdélyi Szabolcs. (Második, bővített és átdolgozott kiadás.) Esztergom, 2002.

Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. 1/3. kötet. Főszerk.: Kosáry Domokos. Budapest, MOL, 2008.

A levéltár az 1990-es évek elejétől kötet formájában is kiadja az általa rendezett tudományos konferenciák anyagát, ezenkívül folyamatosan jelennek meg a levéltár legrégebbi, feudális kori városi és vármegyei jegyzőkönyveinek regesztáit tartalmazó kötetek. Tóth Krisztina kötete (Tóth Krisztina: A Palásthy család levéltára 1256–1847. Esztergom, 2001. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei, 7. kötet. Sorozatszerkesztő: Csombor Erzsébet.) a levéltár egyik jelentős családi levéltárának 1256 és 1847 között keletkezett iratait teszi hozzáférhetővé. Az itt őrzött 224 oklevelet regeszta formában is feldolgozza a kiadvány.

IV. MEGYEI TÖRVÉNYHATÓSÁGOK, SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK ÉS TÖRVÉNYHATÓSÁGI JOGÚ VÁROSOK

Megyek

ESZTERGOM MEGYE LEVÉLTÁRA

K-EMÖL IV. A. 1. Esztergom vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1618–1786. 1790–1848. 57,44 ifm.

a) Közgyűlési jegyzőkönyvek és fogalmazványaik 1638–1786, 1790–1848. 16,19 ifm.

b) Általános közigazgatási iratok 1691–1786, 1790–1848. 22 ifm.

c) Királyi dekrétumok, kancelláriai leiratok 1698–1786, 1790–1848. 1,04 ifm.

d) Helytartótanácsi rendeletek 1724–1786, 1790–1848. 12,22 ifm.

e) Más vármegyék, városok átíratok 1692–1786, 1790–1848. 0,26 ifm.

f) Nemességi iratok 1618–1786, 1790–1848. 0,91 ifm.

g) Vallás- és iskolaügyi iratok 1698–1786, 1790–1848. 0,52 ifm.

h) Úrbéri iratok 1692–1786, 1790–1848. 0,91 ifm.

i) Népszég- és vallási összeírások 1775–1786, 1790–1848. 0,52 ifm.

j) Jobbágy- és úrbéri összeírások 1700–1786, 1790–1848. 0,26 ifm.

k) Tiltakozások, ellentmondások 1698–1786, 1790–1848. 0,26 ifm.

l) Meghatalmazások, ügyvédvallások 1727–1786, 1790–1848. 1,05 ifm.

m) Nemesi felkelés iratai 1705–1786, 1790–1848. 0,52 ifm.

n) Nemesi árvák ügyei 1739–1786, 1790–1848. 0,78 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 1. A vármegyei közgyűlési iratok – forrásérték és mennyiség (92 ifm.) tekintetében egyaránt – a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára legjelentősebb feudális kori iratanyagát alkotják.

A nemesi vármegye működése során keletkezett korábbi, középkori iratok a török hódoltság idején megsemmisültek. 1543 után a vármegye nemessége a főispán, a mindenkori esztergomi érsek védelme alatt állva, az Oláh Miklós érsek által építtetett érsekújvári várban tartotta üléseit.

Jelenleg a legkorábbi iratként tartjuk számon az 1618-ban kihirdetett nemesek lajstromát, amelynek egy eredeti és egy későbbi, 1820-as évekből származó másolati példánya is fennmaradt. Ugyanígy mind eredetiben, mind másolatban őrzi a levéltár az első közgyűlési jegyzőkönyvet (1638–1659), amely töredékesen maradt fenn. 1663-ban Érsekújvár elestével Esztergom megye nemessége Komáromban talált menedéket, és Esztergom 1683-as felszabadításáig itt ülésezett. Ebből az időszakból a levéltár nem őriz iratot. A török után újjászerveződött vármegye a kezdeti években üléseit változó helyszíneken tartotta, majd a székhely az érseki tulajdonban lévő, ún. Belsővárosban, későbbi nevén Érseki városban állandósult. A vármegyeház – sok más megyét megelőzve – 1713-ban már bizonyíthatóan állt. Az Érseki városban maradt a megyeszékhely 1805-ig, amikor a vármegye, gróf Zerdahelyi Pál házáat megvásárolva, a szabad királyi város területére költözött át.

A levéltár első rendezéséről 1722-ből, Tyszó János jegyzősége idejéből van híradás. Mária Terézia, majd II. József idejében több alkalommal sort került a levéltári iratok rendbetételére, a legátfogóbb rendezés az 1770-es években, Brunsvik Antal főispáni helytartó időszakában folyt. Az ekkor általa kialakított és az iratok tematikus-időrendi beosztásán alapuló rendszert II. József idején a Helytartótanácsnál is bevezették, ahonnan Pest vármegye is átvette. Az 1820-as években Esztergom vármegye levéltárának újabb rendezéséhez a Pest vármegye szisztémát alkalmazták. Az 1820-as években kialakított rend 14 kútfőre, azaz tematikai csoportba osztotta az iratokat, kútfőn belül évsorrendben. Mivel az 1786 előtt keletkezett iratok éven belül eredetileg időrendi sorrendben jelzet nélkül voltak elhelyezve, a rend idővel teljesen felborult. A közgyűlési iratok fondját a fenti okok miatt újra kell rendezni; e munka folyamatban van. Az iratanyag 1790 után keletkezett része a kútfőn belül év–közgyűlési szám szerinti sorrendben van. Az 1790 és 1848 közti közgyűlési iratokhoz többnyire eredeti mutatókkal és elenchusokkal rendelkezünk.

Jelentősebb iratvesztést szenvedett a vármegye levéltára 1786 és 1790 között, amikor a közigazgatási szervezet változásával a két megye jobb parti részeit egyesítették és a székhely Tatára került. A szétválást követően az iratok nagyobb részben Komárom vármegyében maradtak, az ügyviteli jegyzőkönyvek másolati példányai kerültek Esztergomba.

a) Hiányzik az 1660–1695, 1702–1710, 1721–1727 közti, valamint az 1816. évi közgyűlési jegyzőkönyvi kötet. Segédletként a jegyzőkönyvek regesztái állnak rendelkezésre, jelenleg az 1638 és 1741 közötti időszakra vonatkozólag, 1790–1848 között eredeti indexek és/vagy elenchusok segítik a kutatást.

b) Tartalmazza a közgyűlési kiadványok fogalmazványait, katonai ügyekben folytatott levelezést. Önálló segédlete nincs, de 1790-től eredeti mutatói vannak.

c) A formai jegyek alapján kialakított állag szoros időrendet követ.

d) Formai jegyek alapján kialakított állag, segédlete 1790 előtt nincs.

e) A levelezéseket tartalmazó állag iratait a keltezés szerinti sorrendben helyezték el, segédlete csak 1790 után van.

f) Nemesség-kihirdetéseket, nemességvizsgálatokat, bizonyágleveleket, eredeti armálisokat tartalmaz az állag. Önálló sorozatot képeznek az esztergomi nemes családokra vonatkozó, az 1800-as évek elején más fondokból kigyűjtött és a családok kezdőbetűje szerint rendezett iratok, amelyekhez egy későbbi nemesi mutató is tartozik.

g) A tárgyban folytatott levelezések mellett itt kaptak helyet például egyes vizsgálatok iratai, amit a vármegye eszközölt kálvinista tanítók, jegyzők vagy egyes hitehagyottak ellen.

h) Az e tárgyban keletkezett levelezésen kívül az 1767-es úrbérrendezési rendelet végrehajtásával kapcsolatos iratok, továbbá az egyes községek 1768. évi urbáriuma található az állagban. Önálló segédlete jelenleg nincs.

i) Az állagon belül többféle összeírást találunk, például a koldusokét, a pipázókét, a cigányokét, külön sorozatot alkotnak az egyes vallásfelekezetek összeírásai: zsidók, kálvinisták, rácok összeírásai.

j) Szórványosan előforduló összeírások, egyes uradalmakhoz tartozó falvak jobbágynépességének számbavétele.

k) A közgyűlésen tárgyalt ügyekben, például birtokhatár megsértése, területi jellegű vagy örökösödéssel kapcsolatos viták alkalmával beterjesztett és felolvasott tiltakozások, ellentmondások iratai. Segédlet ugyanaz, mint a jegyzőkönyveké.

l) Ugyancsak a jegyzőkönyvbe bevezetett iratok, segédletük ugyanaz, mint a jegyzőkönyveké.

m) Az állagban a felkelések alkalmával kiállított sereg lustralajstromait, a szervezéssel kapcsolatos iratokat, levelezéseket találjuk. Az állag főleg az 1797-es és 1809-es felkelésekre vonatkozóan tartalmaz jelentősebb mennyiségű iratot. Ezekhez eredeti mutatók állnak a kutatás rendelkezésére.

n) Esztergom vármegye nemes családjainak név szerint rendezett árva- és gyámügyi iratai. Értékes családtörténeti adatokat is tartalmaz, ezenkívül az árvavagyonra vonatkozó elszámolásokat is megtaláljuk benne.

K-EMÖL IV. A. 3. Esztergom vármegye adószedőjének iratai 1638–1848. 18,85 ifm.

a) Országos összeírások 1715–1828. 0,5 ifm.

b) Dicalis összeírások 1770–1848. 4 ifm.

c) Katonai terhekkel kapcsolatos összeírások 1691–1848. 0,39 ifm.

d) Nemesi hozzájárulás kivétési iratai 1698–1848. 0,39 ifm.

e) Adószedői számadáskönyvek 1700–1848. 13,57 ifm.

Lásd: BaML IV. 6. Az adószedő hivataláról már viszonylag korán, a 17. század közepén utalást találunk a megye jegyzőkönyveiben. Iratanyaga sokféle irattípusból tevődik össze: a különféle községi lajstromok, ezek összesítései, nyugták, átvételi elismervények csakúgy helyet kaptak benne, mint a katonai terhek felosztása, a katonasággal való pénzügyi elszámolások, vagy a nemesi adómegajnlások iratanyaga.

K-EMÖL IV. A. 4. Esztergom Vármegye Törvényszékének iratai 1638–1848. 9,37 ifm.

a) Törvényszéki tárgyalási jegyzőkönyvek (1638) 1819–1848 (1850). 2 ifm.

b) Polgári peres iratok 1702–1848. 1,69 ifm.

c) Büntető peres iratok 1693–1848. 1,82 ifm.

d) Csődperek iratai 1786–1848. 0,13 ifm.

e) Törvényszéki ügyviteli iratok 1745–1839. 0,13 ifm.

f) Vegyes törvényszéki ügyek iratai (vizsgálatok, vallatások stb.) 1740–1845. 3,25 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 1. b. A sedria iratanyagának meghatározó tematikája a becsületsértés, különféle birtok- és határviták, gyámsági, zálog- és hitelügyletek, örökségi perek, valamint a büntető ügyeket illetően lopás, gyilkosság, házasságtörés, boszorkányság, hatalmaskodás. A jegyzőkönyvek és egyéb iratok nyelve a 18. században főleg latin, a 19. században magyar.

a) Önálló jegyzőkönyvi sorozatot csak az 1819–1848 (1850) közti 25 kötet képez, amelyből néhány év hiányzik (1821, 1823, 1829, 1840, 1843). A jegyzőkönyvek – amelyek kutatását 3 kötet hely-, személynév- és tárgymutató segíti – vegyesen tartalmazzák a sedria által első- és másodfokon tárgyalt polgári és büntető peres ügyeket. A korábbi időszakra vonatkozóan, a törvényszéki ügyek anyaga a közgyűlési jegyzőkönyvekkel azonos kötetben található. Így

segédletük is azonos a közgyűlési jegyzőkönyvekével, azaz 1790 előtt csak egyenkénti átnézéssel, vagy 1638 és 1741 között regeszták alapján kutatható. 1790 és 1818 között eredeti mutatók állnak rendelkezésre. 1847-ből külön-külön kötetbe kerültek a polgári-, a büntető- és csődpercek. Az 1849–1850 közötti évekből csak ítéleti jegyzőkönyvek maradtak fenn. Idetartozik még egy 1790 és 1854 közötti, a ki- és betáblázásokról vezetett mutató is.

b) A vármegyei iratok 1820-as évekbeli rendezésekor a VII. kútfőbe sorolták a polgári pereket. 1790 előtt az iratok egyenkénti átnézésével lehet kutatni az anyagot, ezt követően eredeti mutatók alapján.

c) Korábbi rendszerben a XIII. kútfő anyagát képezte. Kutatni ugyancsak egyenként, vagy 1790 után mutatók alapján lehet.

d) Eredetileg a XVI. kútfő.

e) A régi rendszerben a XV. kútfő; segédlete nincs, egyenkénti átnézéssel kutatható.

f) Korábban a XIV. kútfő volt; segédlete nincs, az iratokat évek szerint, egyenkénti átnézéssel lehet kutatni.

K-EMÖL IV. B. 101. Esztergom Vármegye Bizottmányának iratai 1848–1849. 0,32 ifm.

a) Jegyzőkönyvek 1848–1849. 0,06 ifm.

b) Iratok 1848. május 1–1849. augusztus 19. 0,26 ifm.

A forradalmi események nyomán a megyei közgyűlés 1848. május 1-jén átalakult ideiglenes megyebizottmánnyá, és megválasztotta – a népképviselői választások előkészítésére – központi választmányát. A megyebizottmány 250 tagból állott, élén Andrassy Mihály, korábbi első alispánnal, de tagjai között találunk községi jegyzőket, bírókat, ügyvédeket, plébánosokat, lelkészeket, stb. A Bizottmány első rendeletei között a választási kerületek kialakítása, a megyei hivatalnoki kar kibővítése és törvények, rendeletek kihirdetése szerepelt. A Bizottmány 1849. január 28-án rendelkezett a megyeszékhely Esztergomból – a komáromi vár közelsége miatt biztonságosabb – Bátorkeszire, majd február 5-én Komáromba történő áthelyezéséről. A sikeres tavaszi hadjárat következtében a megyebizottmány április 30-i ülését ismét Esztergomban tarthatta. A Bizottmány július 9-én ülésezett utoljára.

Az iratanyagot a kortárs levéltárnok a korábbi vármegyei iratokhoz hasonlóan kútfőkbe osztotta és közgyűlési számok szerinti sorrendbe rendezte. Így segédlete is azokéhoz hasonló: korabeli elenchus és index tartozik hozzá. Az iratok az 1848. május 2–1849. július 9. között tartott ülések anyagát tartalmazzák. A fond – egyebek között – értékes névsorokat őriz Esztergom megye és város nemzetőrsége szervezésével kapcsolatban és a megyebeli községek eseménydús másfél esztendejéről.

K-EMÖL IV. B. 102. Esztergom vármegye első alispánjának és kormánybiztosának iratai 1848–1849. 0,22 ifm.

a) Andrassy Mihály első alispánnak és mint a megyebizottmány elnökének iratai 1848. március 19. és december 18-a között keletkezett, számozatlan iratai.

b) Andrassy József cs. kir. kormánybiztos iratai 1849. február 15–április 25.

c) Palkovics Károly kormánybiztos 1849. április 30–július 7. között keletkezett iratai.

Lásd: BÉML IV. 104. A szabadságharc időszakában Esztergom megye élén állott bizottmányi elnök és a cs. kir., ill. a forradalmi kormánybiztosok tevékenysége során keletkezett iratokat egy későbbi levéltári rendezés külön fondba sorolta.

a) Segédlete nincs, időrendi sorrendben elhelyezve. 0,12 ifm.

c) Segédlete nincs, időrendi sorrendben elhelyezve. 0,1 ifm.

K-EMÖL IV. B. 103. Esztergom Vármegye Törvényszékének iratai 1848–1849. 0,39 ifm

Az iratanyag a szabadságharc időszakában – 1848. május 2-től – keletkezett megyei törvényszéki ügyeket tartalmazza. Mivel ebben az időszakban a törvénykezési szervezet nem változott az előzőekhez képest, az iratanyag nem különül el a korábbi megyei törvényszék anyagától, így segédleteik is közösek.

K-EMÖL IV. B. 151. Esztergom vármegye cs. kir. biztosának iratai 1849. 0,52 ifm.

Esztergom megye 1849. július második felében átmenetileg ismét, majd augusztus 19-et követően végleg a cs. kir. csapatok kezére került. 1849. augusztus 20-án már ki is nevezték az új királyi biztost Esztergom megye élére Jagasics Sándor személyében, aki ezzel az elnevezéssel az év végéig, majd 1850-től több mint egy évtizeden át – hasonló feladatkörrel – a megyefőnöki tiszteletet is viselte. Korábban Kopácsy József érsek titkára, káptalani főügyész és a vármegye egyik országgyűlési követe volt. Konzervatív, udvarhű beállítottsága ellenére a szabadságharcban való részvétel miatt a hatóságok által üldözött városi és megyei személyiségek érdekében közbenjárt, többüket tisztázta, gondoskodott a sebesült honvédek ellátásáról. Királyi biztosi működése során a megyei és – a megye alá rendelt – Esztergom város közigazgatásának megszervezése, annak folytatólagos működésének biztosítása volt a feladata.

Önálló fondként kezelt, négy doboznyi iratanyaga folyamatos sorszámozással van ellátva, mutató könnyíti meg a keresést. Az iratok nyelve magyar, néhány esetben német.

K-EMÖL IV. B. 153. Esztergomi Cs. Kir. Megyehatóság iratai 1850–1860. 34,63 ifm.

a) Elnöki iratok 1850–1860. 3,38 ifm.

b) Közigazgatási iratok IV–XX. kútfők 1850–1860. 31,25 ifm.

Lásd: BaML IV. 152. A szabadságharc bukását követően – az átmeneti katonai közigazgatás bevezetése során – a pesti kerületi főhadbiztos Esztergom megyét négy járásra osztotta a korábbi kettő helyett: Esztergomi, Nyergesújfalui, Muzslai és Kéméndi járásokra. Az 1854-ben véglegesített, polgári közigazgatási beosztás pedig Komárom és Esztergom megye jobb parti járásait Esztergom néven, a bal partiakat Komárom néven egyesítette. Az új rendszerben megszüntették Esztergom város önállóságát és az Esztergomi járás községei közé sorolták. Az új megyei alakulat élén mindvégig Jagasics Sándor állt. A megyei közigazgatás az 1860. október 20-án kibocsátott rendelet nyomán állt vissza a korábbi keretek és határok közé.

Az esztergomi megyehatóság iratanyagából több kútfő teljesen hiányzik (I–III., XVII., XIX., XXII–XXV.) és a segédletek egy részének, főként a sorkönyveknek és bizonyos évekbeli mutatóknak a hiánya jelentősen nehezíti a visszakeresést a kútfőn belül alapszámos rendszerű iratanyagban. Egyszerűbb az elnöki iratok rendszere: sorszámos iktatás, így a kutatás a mutatók alapján lehetséges. A megyefőnöki iratanyag kiemelkedő forrásértékkel bír a korabeli megyealakulat történetére: az összeírásoknak szinte minden típusa megtalálható, iparosok, kereskedők kimutatásai, a lakosság egészségügyi állapotának felmérései, községi számadások stb. Az iratok nyelve 1853-tól csaknem kizárólagosan német, azt megelőzően vegyesen magyar és német.

K-EMÖL IV. B. 154. Esztergomi Cs. Kir. Megyei Törvényszék iratai 1851–1854. 3,46 ifm.

a) Elnöki iratok 1851–1854. 1,1 ifm.

b) Általános iratok 1851–1854. 0,8 ifm.

c) Rendeletek 1851–1854. 1,04 ifm.

d) Peres iratok 1851–1854. 0,52 ifm.

1850 végére megszűnt a katonai-polgári kettős közigazgatás, és ezzel párhuzamosan kiépült a polgári törvénykezés új, egyelőre ideiglenesnek szánt szervezete is. A megyefőnök 1626/1851. sz. leiratával kinevezte az esztergomi törvényszék bírói karát. A cs. kir. törvényszék lényegében a korábbi vármegyei törvényszékek feladat- és hatáskörét vette át, állami tisztviselőkből álló személyzettel. Hatáskörébe első- és másodfokú polgári ügyek tartoztak, míg a súlyosabb büntetőügyekben a három másodosztályú járásbíróóság mellett társasbíróisággként járt el. A törvényszék illetékessége ekkor ui. az újonnan kialakított Esztergom megyére, azaz az Esztergomi, a Tatai és Nagygimándi (Gesztési) járások másodosztályú járásbíróóságaira terjedt ki. 1854-ben a közigazgatás és törvénykezési szervezet átalakításával megszűnt a megyei törvényszék, s az Esztergomi Járásbíróiságot első osztályúvá minősítették.

K-EMÖL IV. B. 155. Esztergomi Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék iratai, 1856–1860 (1907). 4,9 ifm.

a) Tanácsülési jegyzőkönyvek és segédleteik 1856–1860 (1871). 0,5 ifm.

b) Rendeletek és levelezés 1856–1860. 0,39 ifm.

c) Úrbéri peres iratok községenként (1251) 1856–1860 (1907). 4,29 ifm.

d) Komárom megyétől ideiglenesen átszatolt községek (Dunaalmás, Ete, Kocs, Oroszlány, Szomod, Szomor és Szőlős) iratai, töredék 1856–1860. 0,13 ifm.

e) Párkányi járás községei (csak a Nánai Uradalom és a karvai Botka család) iratai, töredék 1856–1860. 0,26 ifm.

f) Kéziratos úrbéri térképek 1856–1860. 0,4 ifm.

Lásd: FML IV. B. 154. Az Esztergomi Úrbéri Törvényszék az Esztergomi járásba tartozó községekre vonatkozóan keletkezett perek anyagát tartalmazza. A rendkívül értékes anyagban szép számmal található 18. századi, úrbéri vonatkozású irat is, így pl. urbáriumok, különféle, a földesúr és a jobbágyközség között létesült egyezségek, szerződések, a szerződő lakosság névsora stb. Az úrbéri iratok emiatt igen hasznos forrásanyag lehet az egyes községek német lakosságának betelepítése, s általában történetéhez. Az 1860-ban megszűnt úrbéri törvényszéken be nem fejezett pereket az 1861-ben visszaállított vármegyei polgári törvényszéken, majd 1872-től az Esztergomi Kir. Törvényszéken, ill. ennek 1875-ös megszüntével a jogutód Komáromi Kir. Törvényszéken folytatták, valamint a továbbvitt perek esetében a Győri Kir. Ítéltábla járt el végső fokon. A sokféle fórumot megjárt iratanyag jelzetrendszere emiatt nem egységes. Az iratanyag községenként időrendben nyert elhelyezést, emiatt az eredeti törvényszéki segédletek nem használhatók, egyenkénti átnézéssel kell kutatni. Az iratok nyelve: latin, magyar, német.

A jelenlegi Komárom-Esztergom megye két másik volt járása, a Tatai és a Gesztési járások községeire vonatkozó úrbéri peres iratanyag eredetileg – mivel e két járás 1850–1860 között is Esztergomhoz tartozott – az Esztergomi Cs. Kir. Úrbéri Törvényszéknél keletkezett. Az esztergomi iratanyagban azonban mindössze egy doboznyi töredék lelhető fel. Ugyanakkor az 1980-as években iratátadás révén került a K-EMÖL őrizetébe a tatai és gesztési járásokbeli községeket illető, nagyobb mennyiségű, de valószínűleg nem a teljes úrbéri iratanyag. Ez a Komáromi Kir. Törvényszéktől a Győri Kir. Ítéltáblához fellebbezett úrbéri pereket tartalmazza. (Jelenleg a K-EMÖL-ban a VII. 4. jelzet alatt található.)

K-EMÖL IV. B. 159. Esztergomi Cs. Kir. Járásbíróóság iratai 1850–1860. 26,81 ifm.

a) Polgári perek iratai 1850–1860. 15,21 ifm.

b) Büntető perek iratai 1850–1860. 7,8 ifm.

c) Tatai Járásbíróiságtól átvett, 1854 előtti iratok 0,13 ifm.

d) Végrendeletek és vegyes iratok 1850–1860. 0,39 ifm.

e) Segédkönyvek 1850–1860. 3,28 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 201. A járásbíróóság történetének első szakasza 1850-től 1854 májusáig tartott, amikor másodosztályú járásbíróóságként hatáskörébe a kisebb súlyú polgári – csekély összegű tartozás, hagyaték, betáblázások stb. – és büntető ügyekben a kihágási ügyek – testi sértés, lopás stb. – tartoztak. Illetékessége az Esztergomi járásra és Esztergom városra terjedt ki. Az 1854 májusától bekövetkezett szervezeti változásoknak megfelelően és a törvényszék megszűntével első osztályú járásbíróósággá lépett elő és hatáskörében, valamint területében is növekedés következett be, így átvette az ugyancsak megszűnt nagyigmándi és tatai járásbíróóságok területét. Ekkor a járásbíróóság illetékességi és hatásköre is nagy mértékben megváltozott ill. kibővült, részben átvéve a korábbi törvényszék feladatait, továbbá illetékességébe kapcsolták az ugyancsak megszüntetett nagyigmándi és tatai másodosztályú járásbíróóságok területét is. 1854-től a járásbíróóság fellebbviteli fóruma a megyei törvényszék helyett a Budai Országos Törvényszék lett. A három járásra terjedő iratanyag kiemelkedő forrásértékkel bír a lakosság életviszonyai, társadalmi-rokoni kapcsolata stb. kutatásához. Az első néhány év anyaga erősen hiányos. Az iratok többségében magyar, kisebb részben német nyelvűek. A kutatást iktatók, mutatók segítik.

a) Az állag I–VIII. kútfőre oszlik az egyes ügycsoportok szerint: I. levelezés a főtörvényszékkel; II. jelentések, kimutatások; III. vagyoni jogi ügyek; IV. árvavagyon kezelése; V. hagyaték és holtánnyilváníttás; VI. telekkönyvi ügyek; VII. házassági engedélyek, uzsora; VIII. vegyes ügyek.

A b) állag kútfői: A) bűnvizsgálatok; B) erőszakos cselekmények; C) gyilkosság; D) kisebb jelentőségű bűncselekmények.

K-EMÖL IV. B. 160. Esztergomi Cs. Kir. Kerületi Árvabizottmány iratai 1857–1860. 3,5 ifm.

A járásbíróóság mellett 1857-től működött az árvabizottmány, azzal együtt szüntették meg 1860-ban. Felügyeleti szerve 1857 után is a járásbíróóság maradt. A községekől 1857-ben begyűjtött nyilvántartókönyveket attól kezdve a Bizottmány kezelte, amelynek feladata – a korábban községi hatáskörbe tartozott – árvaügy kezelése volt, mindenképp az árvák, az árvavagyon nyilvántartása, felügyelete, a gyámok kijelölése és ellenőrzése, a letétek kezelése stb.

Az iratanyag csak az Esztergomi járás községeire terjed ki. A kötetek a községek betűrendjében helyezkednek el, nyelvük magyar. A Bizottmány különféle döntéseiről, a benyújtott kérelmekről tanácsülési jegyzőkönyv és iratok állnak rendelkezésre. A kutatást iktatók és mutatók könnyítik meg.

K-EMÖL IV. B. 301. Esztergom Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai 1872–1923. 1,64 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 417. Az 1870. évi XLII. tc. a vármegyét és a szkv.-t a törvényhatóság fogalma alá vonta, és egységes szabályozásnak vetette alá. Esztergom vármegye Törvényhatósági Bizottságának alakuló ülésére 1872. december 28-án került sor, a jegyzőkönyvet tartalmazó kötet azonban nem maradt fenn.

A fond anyaga 45 kötetből áll. Az alábbi jegyzőkönyvek hiányoznak: 1872, 1883, 1887, 1890, 1892, 1897, 1902. A jegyzőkönyvek szövege 1901-ig kéziratos, 1903-tól gépelt. (Az 1902-es jegyzőkönyv nem maradt fenn.) 1901-ig minden kötet elején – a jegyzőkönyvi számok sorrendjében – megtalálható az „ügyek rövid kivonata”, 1903-tól ezt betűsoros névmutató váltja.

Az 1910. évi népszámlálás anyanyelvi adatai szerint Esztergom vármegye 90 857 lakosából 9455 személy, azaz 10,4% vallotta magát németnek.

(Komárom vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratait a szlovákiai, nyitraivánkai székhelyű Nyitrai Állami Területi Levéltár, a továbbiakban: NyÁTL őrzi.)

K-EMÖL IV. B. 303. Esztergom vármegye alispánjának iratai 1872–1923. 13,42 ifm.

a) Elnöki jegyzőkönyvek 1872–1878. 1,7 ifm.

b) Általános iratok 1874–1923. 11,52 ifm.

c) Kihágási iratok 1904–1918. 0,2 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 402. Az a) állagot képező 1872–1878 közötti elnöki jegyzőkönyvek hiánytalanul megvannak. A b) állagba tartozó általános iratok ezzel szemben igen hiányosak és nehezen kutathatók. Az 1872-es év például teljesen hiányzik, az 1873-as és 1874-es pedig összesen egy doboznyi, az 1875-ös szintén. A későbbi évek iratanyaga sem sokkal teljesebb. Az iratokat 1903-ig római számmal jelölt, I-től XII-ig terjedő kútfők alapján csoportosították, 1903-tól pedig iktatószám (alapszám) szerint rakták le. A kutatást nagyon megnehezíti, hogy mindössze 18 kötet iktató (1875–1917), 12 kötet mutató (1873–1901) és 22 kötet sorkönyv (1895–1923) maradt fenn, különböző évekből. A c) állaghoz 5 kötet kihágási iktató és 14 kötet kihágási mutató tartozik, az iktatott kihágási iratok nem maradtak fenn. Az alispáni iratanyag hiányosságain túl, a kutatók feladatát az is megnehezíti, hogy ebből a korszakból nem maradtak fenn Esztergom vármegye főispáni iratai, de a járási főszolgabírók iktatott iratai sem.

(Komárom vármegye alispáni iratait a szlovákiai, nyitraivánkai székhelyű NyÁTL őrzi.)

K-EMÖL IV. B. 351. Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék Törvényhatósági Bizottságának iratai 1924–1938. 0,3 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 417. Komárom és Esztergom vármegyék Dunától északra eső részei 1918 végén, 1919 elején cseh katonai megszállás alá kerültek, majd az 1920-as trianoni békeszerződés e területeket formailag is Csehszlovákiának ítélte. Az 1923. évi XXXV. tc. alapján a két csonkán maradt vármegyét „Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék” néven, Esztergom székhellyel egyesítették. A korabeli névjegyzék szerint az egyesített vármegyék törvényhatósági bizottsága 130 választott tagból és 130 virilisből állt, közülük 170 az egykori Komárom, míg 90 Esztergom vármegyéből volt. Az alakuló közgyűlésre 1923. december 29-én került sor.

Az iratanyagból a következő évek jegyzőkönyvei hiányoznak: 1924, 1925, 1927, 1934, 1936, 1938. Az 1929. évből két kötet maradt fenn, az egyik másolati példány. A jegyzőkönyvek szövege részben kéz-, részben gépírással. A kötetek végén névmutató található.

K-EMÖL IV. B. 353. Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék alispánjának iratai (1923) 1924–1938. 26,2 ifm.

a) Általános iratok 1924–1938. 25,97 ifm.

b) Vegyes nyilvántartások (1923) 1924–1938. 0,23 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 402. A vármegyét illető közigazgatási változásokról a IV. 351. fond bemutatása során tettünk említést.

Az a) állagba a jól kutatható általános iratok tartoznak. Az eredeti segédkönyvek – iktatók, mutatók, sorkönyvek – csak szórványosan maradtak fenn, de az elmúlt évek során az egész iktatott iratanyaghoz mutató készült, amelynek használata nélkülözhetetlen a kutatás során. A b) állag kihágási iktatókat, ill. vegyes nyilvántartókönyveket – katonai nyilvántartás, büntetett előéletűek, közgyógyellátás, útlevél-nyilvántartás – tartalmaz. Ebből a korszakból sem maradtak fenn a főispáni iratok, továbbá a járási főszolgabírók iktatott iratai sem.

K-EMÖL IV. B. 401. Esztergom Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai 1939–1944. 0,03 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 401. Az 1938. november 2-i első bécsi döntés következtében visszakerült Magyarországhoz az 1920-ban Csehszlovákiához csatolt területek egy része, így az egykori Komárom és Esztergom vármegyék Dunától északra eső járásai is. Az 1938. évi XXXIV. tc. 4. §-a alapján kiadott 9330/1938. ME sz. rendelet ismét létrehozta Esztergom vármegyét az 1920 előtti területén, akárcsak a lényegesen megnövelt területű Komárom vármegyét.

A fondból mindössze az 1942. évi törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyveket tartalmazó kötet maradt fenn. A szöveg kéziratos, a kötet végén névmutató található. (Komárom vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratait a szlovákiai, nyitraivánkai székhelyű NyÁTL őrzi.)

K-EMÖL IV. B. 403. Esztergom vármegye alispánjának iratai 1939–1944. 2,68 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 402. A vármegyét illető közigazgatási változásokról a IV. 401. fond bemutatása során tettünk említést.

A fond iratanyaga igen hiányos: mindössze az 1939. és 1940. év iktatott iratai, valamint az 1944-es iktatókönyv és mutatókönyv maradtak fenn. Az iktatott iratokat három, utólag készült mutató segítségével lehet kutatni. Ebből a korszakból sem maradtak fenn Esztergom vármegye főispáni iratai, továbbá a járási főszolgabírók iktatott iratai sem. (Komárom vármegye alispáni iratait a szlovákiai, nyitraivánkai székhelyű NyÁTL őrzi.)

K-EMÖL IV. B. 951. Komárom-Esztergom vármegye főispánjának iratai 1945–1949. 3,94 ifm.

a) Elnöki bizalmas iratok 1945–1947. 0,14 ifm.

b) Általános iratok 1945–1949. 2,32 ifm.

c) Közellátási kormánybiztosi iratok 1945–1949. 1,48 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 401. Az 1945. januári fegyverszüneti egyezmény visszaállította Magyarország trianoni államhatárait. 1945. március 21-én Esztergomba, április elején Komáromba is bevonult a szovjet hadsereg, amelynek parancsnokai mindkét városban kinevezték a Duna jobb partján fekvő két, csonkán maradt megye főispánjait. A „csonka” megyék területi átszervezéséről a 4330/1945. ME sz. rendelet intézkedett, ideiglenes jelleggel. Eszerint Komárom és Esztergom megyetörvénykezési (két, ill. egy járással) ismét egyesültek, Esztergom székhellyel. Ezt Komárom megye főispánja is tudomásul vette, és 1945. május elején lemondott tisztségéről. Az egyesített Komárom-Esztergom vármegye főispánja az Esztergom megyei főispán lett.

Az iratanyag rendezett, nincs megselejtezve, és a korabeli iktató- és mutatókönyvek alapján kutatható. A megyében élő németek történetének feltárása szempontjából különösen az első két állag tartalmaz fontos dokumentumokat. Ezek között megemlíthjük az internálással, vagyonelekbzással, kitelepítéssel, összeköltötéssel kapcsolatos, vagy az újonnan érkezett telepések és a „visszamaradt” németek közötti ellentéteket dokumentáló iratokat. Külön kiemeljük a főispánhoz beérkezett helyzetjelentések, ill. az általa készített összefoglaló jelentések történeti forrásértékét.

Az 1923–1938 közötti Komárom és Esztergom k. e. e. vármegyék főispánjának, ill. az 1939–1944 közötti, továbbá az 1923 előtti Esztergom vármegye főispáni iratai nem maradtak fenn, leszámítva egy 1873-as irattörvénykezést. (Az egykori Komárom vármegye főispáni iratait a szlovákiai, nyitraivánkai székhelyű NyÁTL őrzi.)

K-EMÖL IV. B. 952. Komárom-Esztergom Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai 1945–1950. 0,2 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 417. Az 1945. januári, Moszkvában kötött fegyverszüneti egyezmény visszaállította Magyarországot 1938 előtti határait. Az ennek következtében ismét csonkán maradt

két vármegyét, Komáromot és Esztergomot az 526/1945. ME sz. rendelet alapján közigazgatásilag újra egyesítették „Komárom-Esztergom vármegye” néven, Esztergom székhellyel. Komárom-Esztergom vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1945. augusztus 28-án alakult meg Esztergomban. Ebben az évben Tatán és Komáromban is tartott közgyűlést. A helyi tanácsok megalakítását előíró 1950. évi I. tc. végrehajtási rendelete felszámolta a megyei önkormányzat összes szervét, így a törvényhatósági bizottságot is. A helyébe lépő Komárom Megyei Tanács 1950. június 15-én, Esztergomban tartotta meg alakuló ülését.

A fond iratanyagából hiányzik az 1950. évet tartalmazó kötet. A jegyzőkönyvek szövege kézírásos, a kötetek végén névmutató található.

A megyében élő németek történetének feltárása szempontjából fontos megemlíteni a kötetekben fellelhető negyedéves alispáni jelentéseket, amelyek számos adatot tartalmaznak a németek jogfosztásáról, így például internálásukról, összeköltöztetésükről, vagyonuk elkobzásáról. Forrásértékük egyes napirend előtti felszólalások is, amelyek a „svábkérdés” igazságos és emberséges rendezését, a visszaélések megszüntetését szorgalmazták.

Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint, a mai Komárom-Esztergom megye területére kivetítve, a 212 ezer lakos 11%-a vallotta magát német anyanyelvűnek, míg 7%-a német nemzetiségűnek. Az 1949. évi népszámlálás 0,6%-nyi német anyanyelvű lakost regisztrált a megye területén.

K-EMÖL IV. B. 954. Komárom-Esztergom megye alispánjának iratai 1945–1950. 24,58 ifm.

Lásd: BKMÖL XXI. 4. Az iktatott iratanyag hiánytalanul megvan, a korabeli segédkönyvek azonban csak részben maradtak fenn: hiányzik az 1946. évi iktatókönyv I. része, akárcsak az 1945-ös és 1949-es mutató, továbbá az 1946, 1947. és az 1949. évi sorkönyv. Az 1945. év iratait utólag készült mutatók segítségével lehet kutatni.

A megyében élő németek történetének feltárása szempontjából kiemeljük az alispáni hivatalba érkezett, a negyedéves jelentések összeállításánál felhasznált különböző részjelentéseket, amelyek sok esetben a németek ellen foganatosított intézkedésekről is beszámolnak. A leányvári németek egy részének 1946. március 24-i kitelepítéséről a 901/1948. alispáni alapszámon maradt fenn egy korabeli jegyzőkönyv.

K-EMÖL IV. B. 960. A Tatai járás főjegyzőjének iratai 1945–1950. 15,45 ifm.

a) Közigazgatási iratok 1945–1949. 11,7 ifm.

b) Számvevősegi iratok 1946–1949. 0,48 ifm

c) Munkaiügyi iratok 1945–1949. 0,24 ifm.

d) Iparügyi iratok 1949. 0,12 ifm.

e) Hadigondozási iratok 1949. 0,12 ifm.

f) Szociális titkári iratok 4 doboz, 0,48 ifm.

g) Kihágási iratok 1945–1950. 2,31 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 414. A járási főjegyző a járás első tisztviselője volt, elsőfokú közigazgatási és rendőrhatalósági jogkört gyakorolt. A Tatai járáshoz ebben az időszakban 26 község tartozott, közülük ötben körjegyzőség működött. A járás székhelye Tata nagyközség volt. Az 1941. népszámlálás során a német anyanyelvűek száma a járás 1945–1950 közötti területén 12 községben haladta meg az 5%-ot: Agostyán (93,7%), Alsógalla (45,3%), Felsőgalla (13,2%), Baj (86,7%), Dunaszentmiklós (98%), Kecskéd (85,7%), Környe (51,8%), Szomor (73,6%), Tarján (84,1%), Várgesztes (91%), Vértestolna (87,1%), Vértessomló (91%).

Tatabánya megyei város 1947-ben jött létre Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida és Tatabánya községek egyesítésével. Az 1941-es népszámlálás kivetített adatai szerint a német anyanyelvűek aránya a városban 9,3% volt. Az elődközségek és Tatabánya megyei jogú város iratanyagát a Tatabányai Városi Levéltár őrzi.

Az a) állagot kitevő közigazgatási iktatott iratanyag hiánytalanul bekerült a levéltárba. Segédkönyvei közül az 1945-ös mutató hiányzik. A többi állag számvevőségi, munkaügyi, külön gyűjtött iparügyi, külön gyűjtött hadigondozási, szociális titkári és kihágási iratokból áll.

K-EMÖL IV. B. 961. Az Esztergomi járás főjegyzőjének iratai 1945–1950 (1951). 14,91 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 414. Az Esztergomi járáshoz ebben az időszakban 23 község tartozott, közülük ötben körjegyzőség működött. A járás székhelye Esztergom megyei város volt. Az 1941. népszámlálás során a német anyanyelvűek száma 8 községben haladta meg az 5%-ot: Csolnok (72,6%), Dág (43,9%), Dorog (22,2%), Leányvár (85,0%), Máriahalom (95,1%), Nyergesújfalu (7,9%), Süttő (47,6%), Tát (51,6%).

A fondjegyzék szerint a fond nincs külön állagokra tagolva. A fondon belül a közigazgatási iktatott iratok évköre 1945–1950. Közigazgatási iktatókönyvek 1947–1948-ból, mutatók 1945–1947-ből vannak. Az esztergomi járási főjegyző mint rendőri büntetőbíró (kihágási) iratai 1946–1950-ből, az Esztergom városi és járási állatorvos iratai 1947–1948-ból, míg a számvevőségi iratok 1945–1949-ből maradtak fenn. Az 1990-es évek elején a közigazgatási iktatott iratokból ki lettek válogatva az 1945–1950 közötti hadigondozási iratok (1,2 ifm.), külön mutató is készült hozzájuk.

Városok

ESZTERGOM VÁROS LEVÉLTÁRA

Lásd: BFL IV. Szabad királyi városok.

K-EMÖL IV. A. 1001. Esztergom Szab. Kir. Város Tanácsának iratai 1700–1848. 63 ifm.

- a) Tanácsülési jegyzőkönyvek 1700–1848. 6,25 ifm.*
- b) Gazdasági tanácsülési jegyzőkönyvek 1787–1806. 0,52 ifm.*
- c) Népösszeírások 1720–1828. 0,39 ifm.*
- d) Vagyonszeírások 1803–1847. 0,91 ifm.*
- e) Polgárkönyv 1700–1848. 0,05 ifm.*
- f) Felváltások 1720–1848 (1854). 0,91 ifm.*
- g) Tanácsi iratok 1700–1849. 52,26 ifm.*

Lásd: BFL IV. 1002. Esztergom a korai középkorban a királyi udvartartás egyik központja volt. Jelentőségét emelte az érsekség és a székesfőkéntalan jelenléte is. Kiemelkedő kereskedelmi központ is volt, a távolsági kereskedelemmel foglalkozó ún. latinok külön negyeddel rendelkeztek. A város jelentősége a tatárjárás okozta pusztulás következtében megrendült, majd IV. Béla idején a királyi székhely Budára került. A város az 1543-as török ostrom következtében elpusztult, elnéptelenedett, majd a későbbiekben jelentős számú török és rác katonaság telepedett itt le. A török uralom alóli felszabadulást követően nagyobb számban német lakosság költözött be és települt le a későbbi Esztergom területén állott elődközségek (különösen az Érseki másképp Víziváros) és a szabad királyi város területén. A 18. század folyamán döntően e családokból kerültek ki a két város tanácsának tagjai, főbb tisztviselői. A 18. század folyamán, az 1760-as évek elején újabb jelentős számú német telepes érkezett a szabad királyi város területére, részükre új városrészt, a Teréziánomot jelölték ki lakhelyül. Esztergom 1708-ban szerezte vissza több évszázaddal korábbi eredeztethető privilegizált státuszát, kiváltságlevelét, s az általa biztosított jogokkal – II. József korát és a Bach-korszakbeli néhány évet leszámítva – 1876-ig élhetett.

A város iratait 1787-ben és a következő években rendezték és lajstromozták. Ekkor készültek a mutatók a jegyzőkönyvekhez, valamint egy kétkötetes általános mutató a korábbi időszak anyagához. Ezután évente mutatózták az iratokat. Magának az iratanyagnak az irattári rendszere mechanikus, az egy évnyi anyagot – időrendben – több csomóba (fasciculusba) rendezték úgy, hogy az első csomók a közigazgatási iratokat, a továbbiak a törvényszékieket tartalmazták. Sajnos

azonban a II. világháború alatt – a bombázás elől – menekített iratok visszaszállítására csak évek múltán került sor, így a pincében jelentősen károsodtak; kb. fele-kétharmad részét ki kellett selejtezni. Az egyes csomókon belül az iratok sorszámot kaptak, tehát a jelzet: év-fasciculus-numerus.

a) Az 1701–1705 közti évekből csak néhány, rossz állapotú latin nyelvű lap maradt fenn. Az 1706–1711 közti 2 kötet német nyelvű, 1712–1718 közt latin, 1719–1743 között vegyes, latin-magyar, kevés német betoldással, 1744–1787 közt latin, az 1788–1789. évek ügyviteli jegyzőkönyvei német, 1790–1806 között ismét latin, majd ezt követően magyar nyelvűek a jegyzőkönyvek. A kutatást 1787 előtt a jegyzőkönyvek végén található latin nyelvű mutató, 1787-től évenként külön kötet hely-, név- és tárgymutató (összesen 59 kötet) szolgál nemcsak a jegyzőkönyvekhez, de az iratokhoz is. Ezenkívül regesztakötetek is a kutatók rendelkezésére állnak, 1741. évvel bezárólag.

b) A városnak a bevételi forrásait képező tevékenységekkel (kocsmatartás, sörfőzés, kőfejtés, stb.) kapcsolatos döntéseit, intézkedéseit tartalmazza. Latin és magyar nyelvű, segédlete nincs.

c) A város lakosságának fertályonkénti összeírásai, latin és magyar nyelvű, az alábbi évekből: 1720, 1721, 1762, 1764, 1772, 1793, 1794, 1795, 1800, 1801, 1806, 1807, 1811, 1812, 1814, 1828.

d) Fertályonként, a házsámozást követve veszi számba az adózó lakosság teljes vagyonát, ideértve az iparból származó jövedelmet is. Latin és magyar nyelvű.

e) Névmutató tartozik hozzá. A jelzett időszakban Esztergomban polgárjogot nyert személyek neveit tartalmazza, esetenként ezek származási helyét is megjelölve.

f) Latin és magyar nyelvű kötetek. Az állag öt sorozatot tartalmaz: házak felvallása (1740–1829); szőlők felvallása (1720–1854) hiányos; földek felvallása (1770–1829); kertek felvallása (vegyes betáblázások 1774–1784 és 1845–1849).

g) Az iratok többsége általános igazgatási, kisebb részben törvényszéki ügygel kapcsolatos. Segédlete 61 kötet latin és magyar nyelvű mutató.

K-EMÖL IV. A. 1002. Esztergom Szab. Kir. Város Kamarási Hivatalának iratai 1719–1849. 9,81 ifm.

a) Kamarási naplók 1777–1848. 3,35 ifm.

b) Kamarási számadások 1719–1849. 4,64 ifm.

c) Főkamerasi negyedéves naplók 1776–1782. 0,13 ifm.

d) Alkamerasi terményszámadás 1776–1800. 0,26 ifm.

e) Gazdasági számadások 1737–1824. 0,26 ifm.

f) Templomszámadások 1719–1847. 0,78 ifm.

g) Szegényházi számadások 1757–1848. 0,39 ifm.

Lásd: BFL IV. 1006. A kamarás tisztségét évente újíttották, kezdetben a belső tanács tagjai közül, majd 1714-től a polgárok közül választották. A városi pénzekkel – akár saját vagyona terhére is – el kellett számolnia. 1712-ben Esztergomban szabályrendelettel kötelezték a kamarást, hogy számlával igazoljon minden bevételt és kiadást. A kamarási és adószedői tisztség a 18. század folyamán a városnál nem vált el egymástól. A kamarás dolgozta ki az adókiivetési kulcsokat, amit a tanács, valamint a közgyűlés hagyott jóvá. Ő készítette el a vagyonösszeírást, és felügyelte mind a házi, mind a hadiadók beszedését, majd minderről számadást is készített. A kamarás számvetői és adószedői minőségében keletkezett iratanyagának két fondra osztása korábbi iratrendezés eredménye. (Lásd még a IV. 1003. fondot.) Számadáskönyvei a 18. század első évtizedeiben gyakran német nyelvűek, később latin és magyar nyelven szerkesztették meg.

Az a) latin és magyar nyelvű. A legtöbb kamarási naplónak másod- ill. harmadik példánya is fennmaradt. Segédlete nincs, keresni a bejegyzések – bevételek-kiadások – időrendi sorrendjében

lehet. A b) német, latin és magyar nyelvű, önálló segédlete nincs, keresni az éven belül a bevétel és a kiadás tárgya szerint lehet. A c) latin és magyar nyelvű. A d) német nyelvű. Különbféle városi természetvények, valamint favágás és erdőbér beszédési naplók, ill. ezek elszámolásai. Segédlete nincs. Az e) állagnak segédlete nincs. Az f) magyar, latin és német nyelvű Kápolnák, kegyes alapok stb. és a plébániatemplom számadásai. A g) állag latin nyelvű. Segédlete nincs.

K-EMÖL IV. A. 1003. Esztergom Szab. Kir. Város Adóhivatalának iratai 1739–1848. 5, 25 ifm.

a) Hadiadó kivetési lajstrom 1741–1846. 2,95 ifm.

b) Háziadó kivetési lajstrom 1747–1848. 1,35 ifm.

c) Hadi- és háziadó kivetési lajstrom 1739–1840. 2,25 ifm.

d) Hadiadó beszédési napló 1828–1847. 0,48 ifm.

e) Háziadó beszédési napló 1729–1844. 0,8 ifm.

Lásd: BFL IV. 1005. Az a) latin és magyar nyelvű. A kivetés fertályonként halad, a házszámozás miatt azonban 1-től végig folytatólagos. Önálló segédlete nincs. A b) latin és magyar nyelvű. Önálló segédlete nincs, rendszere ugyanaz, mint az előzőé. A c) segédlete nincs, rendszere ugyanaz, mint a többi lajstromé. A d) magyar nyelvű. Az adóbefizetéseket tartalmazza, időrendi sorrendben. Az e) latin és magyar nyelvű. A háziadó befizetéseket tartalmazza időrendben.

K-EMÖL IV. A. 1004. Esztergom Szab. Kir. Város Árvahivatalának iratai 1753–1848 (1850). 1,56 ifm.

Lásd: BFL IV. 1008. Az árvagondnokot vagy „árvák atyját” a városi tanács tagjai közül választották. Feladata az árván maradt kiskorúak megfelelő elhelyezése, vagyonuk kezelése, gyarapítása volt. Az első városi árvaház a Piac téren (ma Széchenyi tér) állott, az első ismert „árvák atyja” Nagyszeghy Ferenc volt. Az árvagondnok évente köteles volt részletes számadást tenni a rábízott kiskorúak vagyonával, a pénzüsszegek hovatfordításával kapcsolatban.

Az árvaszámadások latin és magyar nyelvűek. Segédlete nincs. Néhány év számadásához kivonat is készült.

K-EMÖL IV. A. 1007. Esztergom Szab. Kir. Város Törvényszékének iratai 1701–1849. 13,5 ifm.

a) Törvényszéki jegyzőkönyvek 1787–1849. 5,07 ifm.

b) Törvényszéki iratok 1701–1849. 8, 43 ifm.

Lásd: BFL IV. 1014. Esztergomban az igazságszolgáltatási feladatokat – hasonlóan az egyéb, igazgatási feladatokhoz – a város tanácsa, közelebbről belső tanácsa látta el. A 18. század folyamán e testületnek 12 tagja volt, amelynek élén a bíró állott. Mind a bíró személye, mind a tanács tagjainak választásakor figyelembe vették, hogy a város lakosságának jelentős része német származású, ezért már az 1710-es években felváltva állítottak a tanács élére magyar és német bírót, ill. a tanács összetételében is tükröződött e törekvés. A polgári és büntető perekben egyaránt a tanács ítélezett a területén lakó polgárok ügyeiben. Esztergom városa rendelkezett pallosjoggal. Az a) állag anyaga latin és magyar nyelvű. Önálló jegyzőkönyvi sorozatot csak az 1787 utáni kötetek képeznek. Az ennél korábbi időszak törvényszéki jegyzőkönyvei a tanácsüléssel egy kötetben találhatóak, tehát segédlete is ugyanaz, mint a tanácsülési jegyzőkönyveké 1787 előtt és után. A b) latin és magyar nyelvű. Segédlete közös a tanács iratokéval. A törvényszéki iratok erősen hiányosak.

K-EMÖL IV. A. 1008. Esztergom Szab. Kir. Város Titkos Levéltára 1292–1848. 0,1 ifm.

Latin nyelvű oklevélmásolatok. A város kiváltságaira, határaitra vonatkozó iratok másolatai. A 18. század végi állapotokhoz képest erősen hiányos.

K-EMÖL IV. B. 1402. Esztergom Thj. Sz. Kir. Város Tanácsának iratai 1872–1876. 4,54 ifm.

a) Közigazgatási jegyzőkönyvek 1872–1876. 0,42 ifm.

b) Tanácsi iratok 1872–1876. 4,12 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 1407. Az 1870. évi XLII. tc. értelmében a Víziváros, Szentgyörgymező, Szenttamás mezővárosok nélkül értendő, egykori szabad királyi város a vármegyékkel egyenlő törvényhatósági jogot nyert. A törvényhatósági bizottság alakuló közgyűlését 1872. április 15-én, utolsó közgyűlését 1876. szeptember 15-én tartotta Esztergomban. A város élén a városi főispán állt. A város első tisztviselője a polgármester volt, aki a közigazgatást vezette, és minden olyan ügyben rendelkezhetett, amely nem tartozott más szerv hatáskörébe.

A közigazgatási jegyzőkönyvek a) állaga a törvényhatósági bizottság közgyűléseinek jegyzőkönyveit és a tanácsülések jegyzőkönyveit tartalmazza vegyesen egybekötve, időrendi sorrendben, a napirendi pontok kötetenkénti folyamatos számozásával. Minden év jegyzőkönyvei külön kötetet alkotnak. A tanácsi iratok b) állaga a törvényhatósági bizottság közgyűlésein és a tanácsüléseken tárgyalt ügyek iratait tartalmazza vegyesen, úgy, hogy nem különülnek el egymástól. Az iratokon általában három jelzet olvasható: a közigazgatási iktatószám, a jegyzőkönyvi szám és a három tagból álló, ún. kútfős jelzet (pl. 1872 – I – 125.); az iratok e szerint rendezettek. Az iratanyagban a mutatókönyvek alapján lehet keresni. A mutatók a kútfős jelzet mellett feltüntetik az irat jegyzőkönyvi számát is, így ez alapján a közigazgatási jegyzőkönyvben is könnyen megtalálhatjuk a keresett tárgyat. Az 1872–1874 közötti iratanyag szinte hiánytalanul megmaradt, az 1875–1876-os viszont – egy korábbi selejtezés következményeként – töredékes. A kutatók e két utóbbi évről így csak a közigazgatási jegyzőkönyvek alapján nyerhetnek teljes körű tájékoztatást.

V. MEZŐVÁROSOK, RENDEZETT TANÁCSÚ VÁROSOK, MEGYEI VÁROSOK, KÖZSÉGEK

Városok

ESZTERGOM VÁROS LEVÉLTÁRA

K-EMÖL V. 1. Esztergom Rendezett Tanácsú Sz. Kir. Város (1930-tól Sz. Kir. Megyei Város) Képviselő-testületének iratai 1879–1950. 4,65 ifm.

a) Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1879–1950. 2,49 ifm.

b) Képviselő-testületi közgyűlés iratai 1879–1898. 2,16 ifm.

Az 1876. évi XX. tc. értelmében, mivel lakossága nem érte el a törvény által megszabott alsó határt, Esztergom elveszítette törvényhatósági jellegét. Rendezett tanácsú várossá minősült vissza, és így az 1871. évi XVIII. tc., majd az 1886. évi XXII. tc. – községi törvény – előírásai vonatkoztak rá. (Az 1929. évi XXX. tc. értelmében 1930-tól sz. kir. megyei várossá lett.) Esztergom tehát a vármegye alárendeltségébe került, azonban – a többi rendezett tanácsú, majd megyei városhoz hasonlóan – bizonyos fokig megmaradt az önkormányzati joga is. Önkormányzati jogát a város a képviselő-testület által gyakorolta. A négy elődközség egyesítése után megalkotott, 1895. évi városi szervezeti szabályrendelet (64/1895. kgy. és 5452/1895. tan. sz.) meghatározta, hogy Esztergomban a képviselő-testület 79 választott és ugyanannyi legtöbb

adót fizető, tehát virilis képviselőből áll. Rajtuk kívül a testület tagjai voltak még a polgármester (a testület elnöke), a rendőrkapitány, a tanácsnokok, a főjegyző, a jegyzők, ill. más városi tisztviselők. A szabályrendelet részletesen körülhatárolta a testület hatáskörét, valamint felsorolta az állandó szakbizottságokat, összesen tízet.

Az a) állag kezdő éve azért 1879, mivel az 1877. és 1878. évi képviselő-testületi jegyzőkönyvek a tanácsülési jegyzőkönyvekkel vannak vegyesen egybekötve, időrendi sorrendben, a napirendi pontok kötetenkénti folyamatos számozásával, ezért e két kötet az „Esztergom rendezett tanácsú sz. kir. város Tanácsának iratai” nevű fondban (V. 3.) található. A képviselő-testületi jegyzőkönyveknek 1879-től 1890-ig külön mutatókönyvük van, az 1913. évvel együtt összesen 13 kötet. 1891-től kezdődően a tárgymutató (az 1913. év kivételével) a képviselő-testületi jegyzőkönyvekbe van bekötve. A b) képviselő-testületi közgyűlés iratainak 1879-től 1892-ig – a korszak tanácsi iratanyagához hasonlóan – három tagból álló, ún. kútfős jelzetük van, a kútfő azonban mindig I. (pl. 1879 – I – 19. sz.). A közgyűlési iratokban a közgyűlési jegyzőkönyvek alapján lehet keresni, ez utóbbiak ugyanis a közgyűlési határozat száma mellett feltüntetik a kútfős számot is. 1892-től 1898-ig az iratok a közgyűlési határozat száma szerint vannak összerakva, és eltűnik a kútfős jelzet. 1898-at követően (és 1877–1878-ban) a képviselő-testületi közgyűlés iratai nem alkotnak külön állagot, hanem az „Esztergom rendezett tanácsú sz. kir. város Tanácsának iratai” nevű fond (V. 3.) részét képezik. Az 1895-ös év közgyűlési iratai a városegyesítés előtti (1895. I.) és a városegyesítési utáni (1895. II.) iratokra vannak szétválasztva.

K-EMÖL V. 2. Esztergom sz. kir. megyei város polgármesterének iratai (1890) 1930–1950. 75,96 ifm.

a) Polgármesteri iratok 1930–1950. 58,93 ifm.

b) Vegyes polgármesteri iratok gyűjteménye (1890) 1930–1950. 17,03 ifm.

Az 1929. évi XXX. törvény révén Esztergom 1930-tól rendezett tanácsú szkv.-ból szabad királyi megyei várossá lett. A törvény megszüntette a városi tanácsot (amelyet majd az 1030/1945. ME sz. rendelet állít vissza), szerepkörét a polgármester vette át. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint a város lakossága 22 171 főt számlált, közülük 400 (1,8%) német anyanyelvű. 1923-tól 1938-ig Komárom és Esztergom k. e. e. vármegyék, 1938–1945 között Esztergom vármegye, ezt követően 1950-ig Komárom-Esztergom vármegye székhelye Esztergom.

Az iratanyag jelenleg rendezés alatt áll. Az a) állag („Polgármesteri iratok”) lényegében az V. 3. fond b) állagának („Tanácsi iratok”) folytatását képezi. A polgármesteri iratok iktatószám (alapszám) szerint következnek. Az eredeti iktatók, mutatók és a sorkönyvek segítségével lehet keresni a viszonylag hiánytalanul fennmaradt iratanyagban. A b) „Vegyes polgármesteri iratok gyűjteménye” különböző (pl. szervezési és működési szabályrendeletek, katonai laktanya építése, vízvezeték- és csatornaépítés, anyakönyvi, katonai, idegenforgalmi, stb.) tárgykörök szerint dobozolt iratokat tartalmaz. Egyenkénti átnézéssel lehet keresni bennük.

K-EMÖL V. 3. Esztergom Rendezett Tanácsú Sz. Kir. Város Tanácsának iratai 1877–1929. 31,38 ifm.

a) Tanácsülési jegyzőkönyvek 1877–1915. 0,85 ifm.

b) Tanácsi iratok 1877–1929. 30,53 ifm.

Lásd: BÉML V. 172. 1895-ben Esztergom rendezett tanácsú szkv. egyesült Víziváros, Szentgyörgymező és Szenttamás mezővárosokkal. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a város lakossága 17 881 fő volt, közülük 719 (4%) német anyanyelvű. 1923-ig Esztergom vármegye, ezt követően Komárom és Esztergom k. e. e. vármegyék székhelye volt a város.

A tanácsülési jegyzőkönyvek a) állaga 1910-től 1915-ig hiányos, 1916-tól 1929-ig pedig egy kötet sem található. Az 1877. és az 1878. évi kötetekbe a képviselő-testületi jegyzőkönyvek is be vannak

kötte vegyesen, időrendi sorrendben, a napirendi pontok kötetenkénti folyamatos számozásával. A b) tanácsi iratok az 1920-as évek elejéig – néhány év (pl. 1901, 1911) anyagától eltekintve – csak igen hiányosan maradtak meg. Nagyobb részük, 1921-ig bezárólag, három tagból álló (pl. 1917 – IV – 15.) kútfős jelzet – az eredeti irattári rend – szerint rendezett. Keresni a hiánytalanul meglévő mutatókönyvek alapján lehet, mivel ezek feltüntetik a kútfős jelzetet is. Az iktatók e szempontból használhatatlanok, mert a keresett irat iktatószáma mellett nem szerepel a kútfős jelzet. Az iratok egy része nem kapott római számos kútfős jelzetet, csak iktatószámot. E szórványos iratok – az 1899. évvel kezdődően – a megfelelő év végén vannak elhelyezve, az iktatószámok növekvő sorrendjében. 1922-től megszűnt a „kútfős rendszer”, és az iratokat iktatószám (alapszám) szerint rakták le. Az eredeti iktatók, mutatók és az 1923-tól meglévő sorkönyvek segítségével lehet keresni az iratanyagban ebben a részében, amely viszonylag hiánytalanul fennmaradt.

Községek

Lásd: BKMÖL V.

K-EMÖL V. 202. Ácsteszeri Körjegyzőség iratai 1867–1950 (1957). 4,78 ifm.

a) Ácsteszer község iratai 1867–1950 (1957). 3,45 ifm.

b) Aka község iratai 1885–1946. 0,65 ifm.

c) Csatka község iratai 1898–1950 (1952). 0,68 ifm.

Mindhárom községet 1950-ben csatolták Veszprém megye Zirci járásából Komárom megye Komáromi (korábban: Gesztesi) járásához. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Ácsteszer község 1073 lakosából 624, azaz 58,1% vallotta magát német anyanyelvűnek, míg az 1941-es népszámlálás során 1031-ből 191, tehát 18,5%. Aka község esetében a fenti adatok a következőképpen alakultak. 1910-ben 843 összlakosból 545 személy, azaz 64,6%, míg 1941-ben 762-ből 415, tehát 54,4% volt német anyanyelvű. Csatka községben mindkét népszámlálás során elenyésző volt a németek száma.

A körjegyzőség iktatott iratai az a) állagban 1924-től maradtak fenn, 1944-ig csupán szórványosan. Segédkönyvei nincsenek. Ácsteszer képviselő-testületi jegyzőkönyvei az 1898–1945 közötti periódust fogják át, míg Aka esetében az 1916–1944 közötti időszakot. Ácsteszer község iratai közül külön említésre méltó az 1927–1944 között keletkezett, a Gazdaközönség közgyűlési jegyzőkönyveit tartalmazó kötet. Megemlítjük még az 1900–1948 közötti adófőkönyveket, az 1932–1950 közötti számadásokat, vagyonelemlőket, pénztári naplókat, továbbá a katonai, valamint a hadigondozási iratokat. Aka község iratai között a már említett képviselő-testületi jegyzőkönyveken kívül, csupán adófőkönyvek (1885–1938), költségvetések, számadások (1938–1945) és pénztári naplók (1938–1946) maradtak fenn. Az Ácsteszer és Aka község története iránt érdeklődők számára nélkülözhetetlen a VeML-ban őrzött egyes fondok kutatása.

K-EMÖL V. 203. Agostyán Község iratai 1828–1950. 0,65 ifm.

Agostyán az egykori Komárom vármegye Tatai járásának területén fekszik, a Baji Körjegyzőséghez tartozott. A török hódoltság alatt elnéptelenedett falu 1727-ben került az Esterházy család tulajdonába. Gróf Esterházy József az 1730-as években a würzburgi püspökség területéről és Bamberg vidékéről katolikus német családokat telepített le itt. Az 1910-es népszámlálás szerint az összesen 580 lakosból 546 személy, azaz 94,1%, míg 1941-ben 594-ből 557-en, tehát 93,7% vallotta magát német anyanyelvűnek.

Szórványos 1950 előtti iratanyaga önálló levéltári fondot képez. Képviselő-testületi jegyzőkönyvei nem kerültek be a levéltárba. Legkorábbi irata egy 1881-es adóösszeírás. Az iratok zömét a 19–20. századi adónyilvántartások teszik ki, ezenkívül pénztári számadások és közmunka-főkönyvek is találhatóak ugyanebből a korszakból. A község történetének kutatása során a fentiekben kívül a Baji

Körjegyzőség (V. 205.) iratai is nélkülözhetetlenek. Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozólag pedig érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

K-EMÖL V. 205. Baji Körjegyzőség iratai 1760–1949. 3,23 ifm.

Baj község az egykori Komárom vármegye Tatai járásának területén fekszik, Agostyánnal alkotott körjegyzőséget. A török hódoltság idején elpusztult, majd a 17. században református vallású magyarok népesítették be, akik azonban a 18. sz. első felében elköltöztek. 1730 körül gróf Esterházy József Moson megyei németeket telepített a községbe. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Baj összesen 973 lakosából 882-en (90,6%), míg 1941-ben 1183-ból 1026-on (86,7%) vallották magukat német anyanyelvűnek.

Baj képviselő-testületi jegyzőkönyvei 1899–1920 között maradtak fenn. Legkorábbi irata egy 1760-as adójegyzék. Kiemelkedő értékűek az 1769–1785, ill. az 1869–1896 között vezetett ún. „Currens könyvek” és az 1826–1854 közötti időszakot felölelő „Leveleskönyv”. A körjegyzőség szórványos iktatott iratai 1904–1949 között maradtak fenn. Birtokösszeírásai 1819-től 1884-ig vannak. A körjegyzőséghez tartozott Agostyán község iratai önálló fondot képeznek. (V. 203.) Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozóan érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

K-EMÖL V. 208. Bakonysárkány Község iratai 1886–1950. 1,04 ifm.

A községet 1950-ben csatolták Fejér megye Móri járásából Komárom megye Komáromi (korábban: Gesztesi) járásához. A német ajkú lakosság betelepülése a 18. sz. közepén kezdődött el. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint az összesen 1001 lakosból 525-en (52,4%), míg 1941-ben 1106-ból 608-an (54,9%) vallották magukat német anyanyelvűnek.

Képviselő-testületi jegyzőkönyvei az 1886–1914, ill. az 1939–1944 közötti időszakokból maradtak fenn. Közigazgatási iktatott iratanyag csak az 1944–1946-os évekből került be a levéltárba, korábról mindössze néhány szórványos irat található. Az iratokhoz nincs segédlet. A fentiekén kívül hadigondozási iratok (1925–1948), kataszteri birtokívek, adólajstromok, pénztári naplók, anyakönyvi iratok és különféle vegyes nyilvántartások tartoznak a fondhoz. A község története iránt érdeklődők számára nélkülözhetetlen a FML-ban őrzött egyes fondok kutatása.

K-EMÖL V. 215. Csolnoki Körjegyzőség iratai 1844–1950. 7,95 ifm.

Csolnok a dorogi szénmedence területén fekszik, a szénkitermelés a 19. század elején kezdődött el. A község az egykori Esztergom vármegye Esztergomi járásához tartozott, és Dággal alkotott körjegyzőséget. A török alóli felszabadító háborúk során elnéptelenedett, a németek a 18. század során települtek be. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint az összesen 1731 lakosból 1731-en (87,2%), míg 1941-ben 3845-ből 2795-en (72,6%) vallották magukat német anyanyelvűnek. A körjegyzőséghez tartozott Dág község iratai önálló fondot képeznek. (V. 217.)

Képviselő-testületi jegyzőkönyvei a következő évekből vannak meg: 1894–1902, 1911–1913, 1929–1943, 1945–1950. Ami a közigazgatási iratokat illeti, hiába maradt fenn az iktatók és mutatók viszonylag teljes sorozata 1901 és 1949 között, az iktatott iratok (1921–1950) csak szórványosan kerültek be a levéltárba. A legkorábbi irat az 1844–1847 közötti árvaszámadás. A pénzügyi, adóügyi iratok és a különféle tulajdon-nyilvántartások többnyire a 20. század első feléből valók. Fennmaradtak a tervezett (de végül Csolnokon elmaradt) német kitelepítés névjegyzékai is, ill. néhány irat az 1944-es SS-sorozásról.

K-EMÖL V. 217. Dág Község iratai (1768, 1841) 1873–1950. 1,7 ifm.

A község az egykori Esztergom vármegye Esztergomi járásához tartozott, és Csolnokkal alkotott körjegyzőséget. A 20. sz. első felében a felnőtt lakosság nagy része a közeli szénbányákban dolgozott. A németek feltehetően a 18. század derekán települtek Dágra. Háromnyelvű község volt, 1910-ben a szlovák, 1941-ben a német anyanyelvű lakosság alkotott relatív többséget. A német anyanyelvűek száma és aránya a következő volt e két népszámlálás adatai szerint. 1910-ben 317 személy a 859 lakosból (36,9%), 1941-ben 544 az 1237-ből (43,9%).

Habár a község a Csolnoki Körjegyzőség része volt, 1950 előtti iratanyaga önálló levéltári fondot képez. Képviselő-testületi jegyzőkönyvei a következő évekből vannak meg: 1894–1917, 1926–1949. Az 1902 és 1917 közötti évekhez mutató is készült. A legrégebbi irat az 1768-as úrbéri összeírás egyik községi példánya. Kiemeljük még az 1841-es telekkönyvet, az 1873–1917 közötti állítási lajstromokat és az 1922–1944 közötti dobolási könyvet. Az adófőkönyvek évköre 1913-tól 1943-ig terjed. A körjegyzőség iktatott iratai (1921–1950) csak szórványosan maradtak fenn az V. 215. fondban.

K-EMÖL V. 218. Dorog Község iratai 1897–1950. 1,77 ifm.

Dorog az egykori Esztergom vármegye Esztergomi járásához tartozott, és a 19. sz. közepétől a környékbeli szénbányászat központja lett. A 17. sz. végétől több hullámban is telepítettek a községbe németeket, 1720-ban már csak német ajkú lakosai voltak. 1910-ben az 1949 lakosból 1202 személy vallotta magát német anyanyelvűnek (61,6%), míg 1941-ben 8182-ből 1824 (22,2%). 1947. augusztus 27-én és 30-án, két hullámban, összesen mintegy 150–200 németet telepítettek ki Németország szovjet megszállási övezetébe.

Képviselő-testületi jegyzőkönyvei az 1915–1950 közötti időszakból hiánytalanul fennmaradtak, ellentétben a közigazgatási iktatott iratokkal (1924–1948), amelyek csak szórványosan kerültek be a levéltárba. A viszonylag szegényes iratanyagból megemlíjük a II. világháborús hadifoglyok és az 1945 utáni munkaszolgálatosok nyilvántartásait, továbbá a dorogi vásártér rendezési tervdokumentációját az 1930-as évekből.

K-EMÖL V. 223. Gyermelyi Körjegyzőség iratai 1945–1950. 1,74 ifm.

Az egykori Komárom vármegye Tatai járásának területén fekvő Gyermelyi Körjegyzőséghez Gyermely és Szomor tartoztak. Míg Gyermely szinte teljesen magyar jellegű település, addig az 1910-es népszámlálás adatai szerint Szomor 868 lakosából 629-en (72,4%), 1941-ben 885-ből 652-en (73,6%) vallották magukat német anyanyelvűnek. Szomorra valószínűleg az 1750-es években érkeztek katolikus vallású német telepesek a pestisjárvány által megtizedelt, nagyrészt református helyi lakosok mellé. 1946. április 13-án – az áttelepülésre kötelezettek névjegyzéke szerint – 314 német lakost telepítettek ki Németország amerikai megszállási övezetébe.

A körjegyzőség iratai nincsenek külön állagokra osztva, és Szomornak nincs külön levéltári fondja sem. A körjegyzőség 1945–1949 közötti iktatott iratai kerültek be a levéltárba, szálankénti átnézéssel kutathatók. Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozóan érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

K-EMÖL V. 228. Kecskédi Körjegyzőség iratai 1903–1950. 1,04 ifm.

Kecskéd az egykori Komárom vármegye Tatai járásához tartozott, és Várgesztessel alkotott körjegyzőséget. A falu a török uralom idején, a 16. sz. első felében elpusztult. Gróf Esterházy József az 1930-as években württembergi németekkel telepítette be. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Kecskéd 925 lakosából 576, azaz 62,2% vallotta magát német anyanyelvűnek, míg 1941-ben 1134-ből 972, tehát 85,7%.

A fond nincs állagokra bontva, a körjegyzőség iratanyaga egybeesik Kecskéd község iratanyagával. (Várgesztes iratanyaga egy külön, töredékes fondot alkot.) A körjegyzőség iktatott iratai (1930–1950) szórványosak. A kecskédi képviselő-testületi jegyzőkönyvek közül csak az 1903–1939 közötti kötet maradt fenn. Megemlítjük még az 1929–1944 közötti árvák névjegyzékét, az 1944-es közellátási nyilvántartást és az 1937–1949 közötti adó- és pénzügyi nyilvántartásokat. Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozóan érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

K-EMÖL V. 229. Környe Község iratai 1852–1950. 1,77 ifm.

Környe az egykori Komárom vármegye Tatai járásának területén fekszik. A falu a mohácsi vész után elpusztult, majd a 17. sz. közepén feltehetően Bars megyei református magyarok költöztek oda. Az 1740-es években Moson megyei katolikus németeket telepítettek be. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a kereken 2000 lakosból 361-en (18,0%), míg 1941-ben 2819-ből 1461-en (51,8%) vallották magukat német anyanyelvűnek. 1947. augusztus 30-án (más adatok szerint 27-én) mintegy 460–500 németet telepítettek ki Németország szovjet megszállási övezetébe.

A képviselő-testületi jegyzőkönyveket az 1922–1949 közötti időszakból őrzi a levéltár. A legrégebbi dokumentum az 1852 és 1856 között vezetett „Körlevelek könyve”. A közigazgatási iktatott iratok 1937–1949, az iktatókönyvek 1879–1949, míg a mutatókönyvek (kisebb-nagyobb hiányokkal) 1899–1949 között maradtak fenn. Adófőkönyvek 1855-től 1946-ig, pénzügyi nyilvántartások pedig 1896-tól 1948-ig vannak. A tulajdon-nyilvántartások közül a legrégebbi egy 1858-as földbirtokkönyv. Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozóan érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

K-EMÖL V. 233. Leányvár Község iratai 1856–1949 (1963). 3,25 ifm.

A község az egykori Esztergom vármegye Esztergomi járásához tartozott, a középkorban Pilis vármegye része volt. A török hódítás idején lakatlan pusztává vált. Feltehetően a 18. század közepén telepítették be katolikus vallású németekkel. Az 1910-es népszámlálás szerint az összesen 866 lakosból 816-on (94,2%), míg 1941-ben 1422-ből 1210-en (85%) vallották magukat német anyanyelvűnek. 1946. március 24-én a Népgondozó Hivatal adatai szerint 868 németet telepítettek ki Németország amerikai megszállási övezetébe. A kitelepítésről a Komárom-Esztergom megye alispánjának 1945–1950 közötti iratait tartalmazó fondban (IV. 954.) maradt fenn egy korabeli jegyzőkönyv a 901/1948-as alispáni alapszámon.

A községi képviselő-testületi jegyzőkönyvek az 1873–1911, az 1926–1944, valamint az 1949–1950-es évekből kerültek be a levéltárba. A legrégebbi irat egy 1856-os kataszteri telekkönyv. Közigazgatási iktatott iratok és elnöki iratok csak 1947–1949-ből vannak. Számadási főkönyvek, pénztári naplók és adófőkönyvek 1878-tól maradtak fenn. A német lakosság 1945–1949 közötti kollektív büntetésének időszakából fennmaradtak a kitelepítésre ítélték vagyonleltárai, kitelepítési névjegyzékek, mentesítő kérvények, továbbá telepítési kérdőívek, vagy a telepéseknek juttatott ingóságok leltárai.

K-EMÖL V. 238. Nyergesújfalu Község iratai 1831–1950 (1959). 9,6 ifm.

Nyergesújfalu az egykori Esztergom vármegye Esztergomi járásához tartozott. A török elleni harcok során a település elpusztult. A 17. sz. végétől több hullámban telepítettek be németeket. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a 2736 lakosból 1129-en (41,2%), míg 1941-ben 2719-ből 216-on (7,9%) vallották magukat német anyanyelvűnek.

A községi képviselő-testületi jegyzőkönyvek az 1905–1907 és az 1912–1950 közötti időszakból maradtak fenn. Közigazgatási iktatott iratok 1938–1949, bizalmas elnöki iratok 1936–1943 között vannak. Az iktatók és a mutatók hiányosan maradtak fenn ezekből az évekből. A legrégebbi dokumentum az 1831 és 1857 között vezetett „Árvák nyilvántartása”. Szintén viszonylag korai keltezésűek az 1834-es évvel kezdődő községi számadások (a sorozat hiánytalanul megvan 1949-ig), az 1847 és 1860 közötti hirdetések jegyzőkönyvei, vagy az 1857–1860 közötti adófőkönyv. A viszonylag gazdag iratanyagból kiemelhetjük még a Legeltetési Társulat jegyzőkönyveit (1930–1948), az 1923–1950 (1959) közötti iparlajstromot, vagy az 1872–1948 közötti szabályrendeletek gyűjteményét.

K-EMÖL V. 246. Süttő Község iratai 1850–1950 (1959). 9,1 ifm.

Süttő az egykori Esztergom vármegye Esztergomi járásának területén fekszik. A 17. század végén német telepesek érkeztek ide, a Rákóczi-szabadságharc idején azonban a község elnéptelenedett. Az esztergomi érsek kezdeményezése nyomán feltehetően 1712-ben jelentek meg az újabb német telepesek. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint az 1915 lakosból 1219 (63,6%), míg 1941-ben az 1434-ből 683 (47,6%) volt német anyanyelvű. A 19. század második és a 20. század első felében foglalkozását tekintve a lakosság jelentős része kőfaragó volt.

A községi képviselő-testületi jegyzőkönyvek az 1884–1914 és az 1924–1943 közötti időszakból maradtak fenn. A közigazgatási iktatott iratok az 1920, 1945 és az 1947–1949 közötti évekből kerültek be a levéltárba. Az 1944 utáni iktatott iratokat számlánkénti átnézéssel lehet kutatni. Az iratanyag jelentős részét az adó- és pénzügyi nyilvántartások teszik ki. A községi számadások sorozata 1850-től 1934-ig terjed, míg az adófőkönyveké 1862-től 1949-ig. Megemlíthetjük még az 1880–1937 közötti különböző katonai nyilvántartásokat vagy a tulajdon-nyilvántartásokat.

K-EMÖL V. 248. Szomódi Körjegyzőség iratai 1833–1950. 2,25 ifm.

a) Szomód község iratai 1871–1950. 1,5 ifm.

b) Dunaszentmiklós község iratai 1833–1950. 0,75 ifm.

Az egykori Komárom vármegye Tatai járásához tartozott körjegyzőség két községe közül Dunaszentmiklóson éltek viszonylag nagyobb számban németek. Az első német lakosokat gróf Esterházy József telepítette be Dunaszentmiklóstra a würzburgi püspökség területéről és Bamberg vidékéről az 1730-as években. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Dunaszentmiklós 577 lakosából csak 118-an (20,4%), míg 1941-ben 607-ből már 595-en (98%) vallották magukat német anyanyelvűnek.

A fond b) állaga, azaz Dunaszentmiklós 1950 előtti iratanyaga szórványosan került be a levéltárba. A képviselő-testületi jegyzőkönyvek két kötete az 1899-től 1922-ig terjedő időszakot fogja át. A legrégebbi irat egy 1833–1851 közötti adójegyzék. Birtokkönyvek 1892-ből és 1900-ból maradtak fenn, a 20. század első feléből pedig többnyire adó- és pénzügyi nyilvántartások vannak. A körjegyzőség iktatott iratai az a) állagban csak szórványosan maradtak fenn az 1929–1950 közötti évekből. Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozóan érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

K-EMÖL V. 250. Tardosi Körjegyzőség iratai 1887–1950. 0,75 ifm.

a) Tardos község iratai 1887–1950. 0,55 ifm.

b) Vértestolna község iratai 1889–1949. 0,2 ifm.

Az egykori Komárom vármegye Tatai járásához tartozott körjegyzőség két községe közül Vértestolnán éltek nagy számban németek, a lakosság túlnyomó többségét képezve. Az első német lakosokat gróf Esterházy József telepítette be Tolnára a würzburgi püspökség területéről az 1730-as években. (1909-től Vértestolna, előtte Tolna volt a település neve.) Az 1910-es népszámlálás

adatai szerint Vértestolna 574 lakosából 500-an (87,1%), míg 1941-ben 608-ból 557-en (91,6%) vallották magukat német anyanyelvűnek.

A b) állag, Vértestolna község iratanyaga szegényes. A képviselő-testületi jegyzőkönyvek közül csak az 1945–1949 közötti kötet került be a levéltárba. Kataszteri földkönyve 1889-ből, adófőkönyve 1947–1948-ból maradt fenn, gazdálajstromai pedig 1943–1949-ből. A tatai gróf Esterházy hitbizományi uradalom megváltásának iratai 1925–1926-ból valók. A körjegyzőség iktatott iratai nem maradtak fenn. Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozóan érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

K-EMÖL V. 253. Táti Körjegyzőség iratai 1878–1950 (1951). 2,92 ifm.

Az egykori Esztergom vármegye Esztergomi járásának területén fekvő Táti Körjegyzőséghez Tát és Mogyorósbánya tartoztak. Mindkét községbe a 18. sz. első felében telepítettek németeket, akik Táton a lakosság többségét alkották. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Tát 1198 lakosából 802, azaz 66,9% vallotta magát német anyanyelvűnek, míg az 1941-es népszámlálás során 1598-ból 826, tehát 51,6%. Mogyorósbánya esetében a fenti adatok a következőképpen alakultak. 1910-ben 623 összlakosból 102 személy, azaz 16,3%, míg 1941-ben 707-ből 32, azaz mindössze 4,5% volt német anyanyelvű.

A körjegyzőség iratai nincsenek külön állagokra osztva, és Mogyorósbányának nincs külön levéltári fondja sem. Tát képviselő-testületi jegyzőkönyvei az 1902–1944 közötti időszakból kerültek be a levéltárba. Szórványos iktatott iratai az 1895–1909 közötti időszakból maradtak fenn. 1918-tól 1949-ig hiányosan ugyan, de szinte minden évből vannak iktatott iratai. (Hiányzó évek: 1919, 1923, 1929, 1930, 1931, 1934, 1939.) Az iktatókönyvek csak az 1946–1948-as, a mutatókönyvek az 1933-as és az 1948-as évekből maradtak fenn. Tát község adóügyi nyilvántartásai 1898-tól kerültek be a levéltárba, számadási főkönyvei 1907-től, pénztári naplói 1900-tól. Külön megemlítjük a táti birtokosság legeltetési társulatának jegyzőkönyveit és névsorait az 1921–1941 közötti évekből, a polgári lövészegyesület táti alosztályának alapiratait 1929-ből, a község szervezési szabályrendeletét 1920-ból, vagy az 1943-tól vezetett hadiseregély-főkönyvet.

K-EMÖL V. 255. Únyi Körjegyzőség iratai 1931–1950 (1951). 1,1 ifm.

Az egykori Esztergom vármegye Esztergomi járásának területén fekvő Únyi Körjegyzőséghez Úny és Máriahalom tartoztak. Máriahalom eredeti neve Kirva volt, 1936-ban, a hozzá tartozó Máriahalom pusztáról nyerte mai elnevezését. Míg Úny szinte teljesen magyar jellegű település, addig Máriahalom községben az 1910-es népszámlálás adatai szerint a 725 lakosból 682-an (94%), 1941-ben 860-ból 818-an (95,1%) vallották magukat német anyanyelvűnek. (Elődeiket, mintegy 100 német családot, a mai Baden-Württemberg tartományból telepítették az egykori Kirvára II. József uralkodása idején.) 1946. április 2-án 620, egy másik adat szerint 641 németet telepítettek ki Németország amerikai megszállási övezetébe.

A körjegyzőség iratai nincsenek külön állagokra osztva, és Máriahalomnak nincs külön levéltári fondja sem. A körjegyzőségnek nem maradtak fenn iktatott iratai, mindössze 3 iktatókönyve (1931, 1938, 1948). Máriahalom és Úny adófőkönyvei 1946–1948-ból, adóikvetési lajstromai és beszédési naplói 1946–1950-ből maradtak fenn. A körorvos működési naplója 1946–1950 (1951) közötti bejegyzéseket tartalmaz.

K-EMÖL V. 257. Vértessomló Község iratai 1862–1950. 2,95 ifm.

Vértessomló az egykori Komárom vármegye Tatai járásának területén fekszik. A középkorban Somolya, majd Bakonysomló volt a neve, ezt követően Zsemlye, 1890-től Vértestolna. Gróf Esterházy József az 1730-as években a würzburgi püspökség területéről és Bamberg vidékéről

katolikus német családokat telepített le. Az 1910-es népszámlálás szerint az 1217 lakosból 1107 személy, azaz 90,9%, míg 1941-ben 954-ből 869-en, tehát 91% vallotta magát német anyanyelvűnek.

Legrégábbi irata az 1862–1876 közötti birtokösszeírás. Képviselő-testületi jegyzőkönyvei az 1930–1944, valamint az 1947–1950-es időszakból maradtak fenn. Közigazgatási iktatott iratai az alábbi évekből kerültek be a levéltárba: 1927, 1930, 1937, 1939–1945, 1947–1949. Mutatókönyvek egyáltalán nem maradtak fenn, iktatókönyvek pedig csak az 1945–1947-es évekből. Az adónyilvántartások 1920-tól, a községi számadások 1917-től vannak meg. A földhözjuttatottak főkönyvét 1937–1943 között vezették. Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozóan érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

K-EMÖL V. 259. Tarján Község iratai 1858–1950. 2,39 ifm.

Tarján az egykori Komárom vármegye Tatai járásának területén fekszik. Első német lakóit az Esterházyak telepítették be az 1730-as években. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint az 1922 lakosból 1583 (82,3%), míg 1941-ben a 2162-ből 1819 (84,1%) volt német anyanyelvű.

A levéltár 2002-es fondjegyzékében még nem szerepel az iratanyag. A legkorábbi dokumentum 1858-as keltezésű, és a volt telkesgazdák erdőbirtokosságának iratai között található. Közigazgatási iktatott iratok csak 1946-ból maradtak fenn, szórványosan. Külön megemlíjük az 1861-es tagosítási birtokkönyvet, az 1888-as és 1909-es kataszteri telekkönyveket, a házbirtokosok 1885-ös névjegyzékét, az 1881–1900 közötti tűzrendészeti iratokat, vagy az 1891-es községi szervezési szabályrendeletet. Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozóan érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

K-EMÖL V. 260. Várgesztes Község iratai 1928–1930. 0,07 ifm.

Várgesztes az egykori Komárom vármegye Tatai járásához tartozott, és Kecskéddel alkotott körjegyzőséget. 1914-ig Pusztagesztes néven Vértessomlóhoz tartozott, 1914-ben alakult önálló községgé. Mai nevét 1917-ben kapta. A török hódítás idején elpusztult egykori Gesztes falu helyére gróf Esterházy József a 18. sz. első felében római katolikus vallású németeket telepített. Várgesztesről, mivel csak később alakult önálló községgé, az 1910-es népszámlálás nem közölhetett adatokat. 1941-ben a község 379 lakosából 345 volt német anyanyelvű, azaz 91%.

A levéltár 2002-es fondjegyzékében még nem szerepel az iratanyag, amely egy külön, töredékes fondot alkot. (A Kecskédi Körjegyzőség fondját lásd az V. 228. sz. alatt.) A fond mindössze az 1928. évi adófőkönyvből és az 1930-as kataszteri térképszelvényekből áll. Az 1923 előtti, ill. az 1939–1944 közötti időszakokra vonatkozóan érdemes a szlovákiai NyÁTL fondjait is kutatni.

VI. AZ ÁLLAMIGAZGATÁS TERÜLETI SZERVEI

Az oktatásügyi igazgatás szakszervei

K-EMÖL VI. 501. Esztergom vármegye királyi tanfelügyelőjének iratai (1861) 1877–1927 (1940). 1,8 ifm.

Lásd: BKMÖL VI. 502. Az 1868. évi XXXVIII. tc. előírta, hogy a vármegyék szerint megállapított tankerületek községi népoktatási intézeteinek ügyeit az oktatásügyi miniszter által kinevezett tanfelügyelő és az elnöklete alatt álló iskolai tanács kezelje. Esztergom vármegye tanfelügyelőjének hatásköre az 1918 végén, 1919 elején a Duna bal partján bekövetkezett cseh

katonai megszállásig, ill. az új országhatárokat szentesítő trianoni békeszerződésig az Esztergomi és a Párkányi járások területére terjedt ki, ezt követően csak az esztergomira. Annak ellenére, hogy az 1923. évi XXXV. tc. alapján a csonkán maradt két vármegyét, Esztergomot és Komáromot „Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék” néven, Esztergom székhellyel egyesítették, a két egykori vármegye tanfelügyelősége csak 1927 szeptemberében olvadt egybe.

A fond iratai igen hiányosan maradtak fenn: az iktatott iratok nagy része megsemmisült, és a segédkönyvek – iktatók, mutatók – sorozata is hiányos. Az 1900-as évek elején a hivatal az egyszerű iktatószámú rendszerről fokozatosan áttért az alapszámú iktatásra, a sorkönyvek azonban hiányoznak. A 2000-ben elvégzett rendezés eredményeként részben sikerült visszaállítani az időközben megbontott, eredeti alapszámú rendszert, és az 1877–1908 közötti évek iktatott irataihoz mutató is készült. Hiányosan ugyan, de az iratanyagban fennmaradtak a tanítók működési bizonyítványai (1861–1915), és levéltárba került az iskolák törzskönyve, akárcsak a költségvetések törzskönyve (1903–1940). Ez utóbbiban a tatai és gesztesi járási iskolák is szerepelnek 1927–1940 között.

K-EMÖL VI. 502. Komárom és Esztergom k. e. e. vármegyék királyi tanfelügyelőjének iratai 1927–1938 (1948). 4,05 ifm.

1927 szeptemberében a tata-tóvárosi székhelyű Komárom vármegyei királyi tanfelügyelőséget egyesítették az Esztergom vármegyei királyi tanfelügyelőséggel, létrehozva a Komárom és Esztergom k. e. e. vármegyei királyi tanfelügyelői hivatalt, Esztergom székhellyel. Hatásköre az Esztergomi, a Tatai és a Gesztesi járások területére terjedt ki.

A fond nagy részét iktatott iratok képezik. Keresni a korabeli segédkönyvek, ill. az utólag készült mutatók segítségével lehet bennük. Az iktatott iratokon kívül kiemeljük még a Gesztesi és Tatai járás egyes iskoláinak tanítói törzslapjait (1931), valamint a költségvetések, számadások törzskönyvét 1936–1948-ból.

K-EMÖL VI. 503. Komárom vármegye királyi tanfelügyelőjének (Komárom, 1919-től Tata-Tóváros) iratai 1884–1927. 2,44 ifm.

Komárom vármegye királyi tanfelügyelőjének hatásköre az 1918 végén, 1919 elején bekövetkezett cseh katonai megszállásig, ill. az új országhatárokat szentesítő trianoni békeszerződésig a Duna mindkét partján fekvő járások területére kiterjedt, székhelye Komárom thj. sz. kir. város volt. 1919-ben a székhelyét Tata-Tóvárosba tette át, hatásköre pedig a Tatai és Gesztesi járásokra szűkölt le.

Az 1920 előtti iratok közül mindössze 0,04 ifm. egy 1884–1919 (1925) közötti töredék-anyag került be a levéltárba, a többi irat feltehetően a szlovákiai nyitraivánkai levéltár őrzésében van. A fond törzsanyagát a tata-tóvárosi székhelyű hivatal iratai teszik ki. Az iktatott iratok alapszámok szerint vannak összerakva, a sorkönyvek azonban nem maradtak fenn. Az 1922–1927-es évek irataiban az utólag készített mutatók segítségével lehet keresni. Fellelhetők még a tanítói jövedelmek községenkénti kimutatásai (1921), tanítók, óvónők törzskönyvi okmányai, valamint tanítói törzslapok 1927-ből.

K-EMÖL VI. 504. Esztergom vármegye királyi tanfelügyelőjének iratai 1939–1944. 3,05 ifm.

Az első bécsi döntéssel (1938. november 2.) Magyarországnak ítélt felvidéki területek közigazgatását szabályozó 9330/1938. ME sz. rendelet többek között előírta: az 1923-ban létrehozott Komárom és Esztergom k. e. e. vármegye helyébe vissza kell állítani Komárom vármegyét Komárom, ill. Esztergom vármegyét Esztergom székhellyel. Bár az új közoktatásügyi

igazgatásról, s így az új népoktatásügyi kerületekről csak 1939. június 19-én határozott a 6070. ME sz. rendelet, a két újjáalakult vármegye tanfelügyelősége a gyakorlatban már 1939 januárjától működött.

A fond iktatott iratokból és azok segédkönyveiből (1939–1942) áll. Sorkönyvek nem maradtak fenn. Az 1943–1944-es évek kutatásához utólag készült mutatók állnak a kutatók rendelkezésére. Jelentős történeti forrásértékük van a félévente készített körzeti iskolafelügyelői jelentéseknek, amelyek, a többi iktatott irathoz hasonlóan, alapszám szerint vannak lerakva.

K-EMÖL VI. 505. Komárom vármegye tanfelügyelőjének iratai 1945. 0,27 ifm.

Az 1939–1945 között Észak-Komáromban székelő Komárom vármegyei tanfelügyelőség 1945 áprilisában Dél-Komáromba települt át, és ott 1945. augusztus végéig működött. Hatáskörébe a Tatai és a Gesztesi járások tartoztak. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 7860/1945. Eln. sz. rendelete megszüntette a hivatalt, és Csonka-Komárom vármegye tanügyi igazgatását az esztergomi tanfelügyelő hatáskörébe utalta.

A fond iktatott és iktatott elnöki iratokból, valamint egy utólag készült mutatókönyvből áll.

K-EMÖL VI. 507. Komárom-Esztergom vármegye tanfelügyelőjének iratai (1938) 1945–1950. 7,95 ifm.

Lásd: BKMÖL VI. 502. Az 1945. januári, Moszkvában kötött fegyverszüneti egyezmény visszaállította Magyarország 1938 előtti határait. Az ennek következtében ismét csonkán maradt két vármegyét, Komáromot és Esztergomot az 526/1945. ME sz. rendelet alapján közigazgatásilag újra egyesítették „Komárom-Esztergom vármegye” néven, Esztergom székhellyel. A tanfelügyelő hatásköre néhány hónapig, 1945 áprilisától augusztus végéig csak az Esztergomi járás területére terjedt ki, a dél-komáromi székhelyű tanfelügyelői hivatal (lásd VI. 505.) beolvadása után viszont már a Tatai és a Gesztesi járások területére is.

A fond iratanyaga viszonylag épen megmaradt. Az alapszámos rendszerű iktatott iratok sorkönyvei azonban hiányoznak, ezért az iktatókönyvek alapján kell levezetni az alapszámokat. Fontos történeti forrás az iskolák törzskönyve, vagy az iskolák állami ingatlanvagyonának okmánytára, de megemlíthetjük a megyei oktatási intézmények telkeinek és épületeinek nyilvántartási lapjait, akárcsak a Veszprém megyéből 1950-ben átcsatolt községek iskoláinak tanítói törzslapjait (Aka – Súr, 1950) is.

Egyéb szakigazgatási szervek

K-EMÖL VI. 605. Környei telepfelügyelő iratai 1947–1949. 0,36 ifm.

Lásd: BaML XXIV. 35. A környei telepfelügyelő háromdoboznyi iratanyaga évenként csoportosított iktatott iratokból áll, nincs állagokra tagolva. Kutatása az iratok egyenkénti átnézésével lehetséges.

VIII. INTÉZETEK, INTÉZMÉNYEK

Lásd: BFL VIII.

Felsőfokú tanintézetek

K-EMÖL VIII. 1. Az Esztergomi Tanítóképző Főiskola iratai (1777) 1842–1966. 12,2 ifm.

A mai Tanítóképző Főiskola egyik elődjét, az esztergomi Mesterképző Intézetet 1842-ben alapította az esztergomi érsek. Az Intézet működéséről csak néhány szórványos irat maradt fenn (IV. 1. doboz), azonban fennállásának százéves jubileumi iratai között (IV. 28. doboz) másolatban olvashatók az 1842–1849 között végzett növendékek névsorai és osztályzatai. 1856-ban az érsekújvári tanítóképzőt összevonták az esztergomival, az előbbi növendékei Esztergomban folytatták tanulmányaikat. Az érsekújvári tanítóképző 1856 előtti működéséről csak szórványos irataink vannak, az anyakönyvek azonban 1844-től 1856-ig fennmaradtak. A tanítóképzőnek 1856-tól 1948-ig, az államosításig tartó korszaka viszonylag jól dokumentálható az iratanyag alapján. A tanári értekezletek jegyzőkönyvei szinte hiánytalanul megtalálhatók (IV. 18–21. dobozok), a képesítővizsgálati jegyzőkönyvek viszont csak 1894/1895-től kerültek be a levéltárba (IV. 22 – 26. dobozok).

1894-ben az esztergomi érsek elrendelte a pesti és a nagyszombati tanítóképző fokozatos megszüntetését, ill. az esztergomival történő összevonását. Ezért az előbbi két intézmény viszonylag gazdag iratanyaga, akárcsak az érsekújvári – külön állagként – ennek a fondnak az iratanyagában kutatható.

Az 1948/1949-es tanévet az addig érseki, római katolikus tanítóképző már állami intézményként kezdte el, Állami Líceum és Tanítóképző Intézet néven. 1949-ben egyesítették az 1922-ben alapított tanítónőképzővel. Új elnevezése: Esztergomi állami Tanító- és Tanítónőképző. 1956-ban Balassi Bálint Állami Tanítóképzővé változtatták az iskola nevét. 1959-ben az addig csak középfokú képzést biztosító tanítóképzőt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa – Esztergomi Felsőfokú Tanítóképző Intézet néven – felsőfokú intézménnyé nyilvánította. Az 1948-as államosítástól számított időszak iratai 1959/1960-ig vannak összefüggően benn a levéltárban. A levelezés viszonylag épen megmaradt, viszont hiányos a képesítési és érettségi anyakönyvek vagy az értekezletek jegyzőkönyvi sorozata. A Felsőfokú Tanítóképző Intézetnek csupán kétdoboznyi, szórványos iratanyaga került be a levéltárba. (VIII. 1–2. doboz.)

Kutathatóak a már említett, 1922-ben alapított, Esztergom-Vízivárosi (szatmári) irgalmas nővérek érseki leánylíceumának és tanítónőképzőjének iratai. Igen értékesek az értekezletek bekötött jegyzőkönyvei az 1940-es évekből. (IX. 3. doboz.) Az 1949-es egyesítés előtt, a fiúképzőhöz hasonlóan, az érseki tanítónőképzőt is államosították. Új neve 1949-ig: Esztergomi állami Tanítónőképző. (X. 1. doboz)

A kutatás számára hozzáférhetőek még az Esztergomi állami ipari leányközépiskola (XI. 1. doboz), ill. az Esztergomi Állami Óvónőképző Intézet (XII. 1–3. doboz) iratai is, amelyek ugyancsak itt, az Esztergomi Tanítóképző Főiskola levéltári fondjában találhatóak meg.

Összefoglalva, az Esztergomi Tanítóképző Főiskola fondja az alábbi oktatási intézmények iratanyagát tartalmazza: I. Pesti kir. Tanítóképző II. Érsekújvári kir. Tanítóképző III. Nagyszombati kir. kath. Tanítóképző IV. Esztergomi kir. érseki Tanítóképző V. Esztergomi állami Líceum és Tanítóképző Intézet VI. Esztergomi állami Tanító-és Tanítónőképző (1949/1950-től) VII. Balassi Bálint Állami Tanítóképző (1956-tól) VIII. Esztergomi Felsőfokú Tanítóképző Intézet (1959-től) IX. Esztergomi érseki leánylíceum és tanítónőképző X. Esztergomi állami Tanítónőképző XI. Esztergomi állami ipari leányközépiskola XII. Esztergomi Állami Óvónőképző Intézet.

Középfokú tanintézetek

A levéltár őrizetében lévő középiskolai iratanyagokat – az Esztergomi Dobó Katalin Gimnázium (1950–1979) kivételével – egytől egyig szerepeltetjük felsorolásunkban. A 10 iskola közül 7 esztergomi, 1 tatai és 2 nyergesújfalui. Annak ellenére, hogy a három település közül egyedül Nyergesújfalun élt arányaiban is számottevő német lakosság (1910-ben 41,2%, 1941-ben 7,9%), úgy véljük, nem érdektelen az esztergomi és tatai középiskolák felsorolása sem. Ezek között

ugyanis olyan országos hírű tanintézetek is voltak, mint például az 1687-ben alapított, de előzményeiben a Szent István idejében létrehozott káptalani iskoláig visszanyúló Szent Benedek rendi római katolikus főgimnázium, vagy az 1765-ös alapítású Tatai Piarista Gimnázium. Mindkét tanintézet az egész ország területéről vonzotta a növendékeket, akik közül később többen a korabeli tudományosság és a hazai közélet neves személyiségeivé váltak. Megemlítjük még az 1931-től működő esztergomi Szent Ferenc rendi (Temesvári Pelbárt) gimnáziumot, az 1854-ben alreáliskolaként létrehozott, szintén esztergomi Szent Imre Reáliskolát, vagy az 1865-ben alapított Esztergom-Vízivárosi Érseki Felsőbb Nőnevelő Intézetet. A legteljesebb iratanyaggal az esztergomi Szent Benedek rendi főgimnázium rendelkezik, több mint 15 ifm.-el, de a szintén esztergomi Szent Imre Reáliskola és a Tatai Piarista Gimnázium iratanyagai is viszonylag gazdagok.

K-EMÖL VIII. 51. Az Esztergomi Szent Benedek Rendi Főgimnázium iratai 1828–1948. 15,74 ifm.

K-EMÖL VIII. 52. A Temesvári Pelbárt Gimnázium (Esztergom) iratai 1949. 0,13 ifm.

K-EMÖL VIII. 53. Az Esztergomi Szent Margit Leánygimnázium iratai 1931–1948. 2,16 ifm.

K-EMÖL VIII. 54. A Nyergesújfalui Don Bosco Szalézi Gimnázium iratai 1947–1948. 0,01 ifm.

K-EMÖL VIII. 58. A Tatai Piarista Gimnázium iratai 1764–1947. 4,27 ifm.

K-EMÖL VIII. 56. Az Esztergomi Szent Imre Reáliskola iratai 1857–1950. 4,03 ifm.

K-EMÖL VIII. 57. Az Esztergom-Vízivárosi Érseki Felsőbb Nőnevelő Intézet iratai 1885–1930. 0,4 ifm.

K-EMÖL VIII. 103. Az Esztergom-Vízivárosi Érseki Polgári Leányiskola iratai 1885–1949. 2,93 ifm.

K-EMÖL VIII. 104. Az Esztergomi Állami Segélyezésű Községi Polgári Fiúiskola iratai 1943–1948. 0,04 ifm.

K-EMÖL VIII. 105. A Nyergesújfalui Római Katolikus Polgári Leányiskola iratai 1934–1947. 0,2 ifm.

Alapfokú iskolák

A levéltár őrizetében lévő 46 megyei elemi iskolai fondból 11-et szerepeltetünk a felsorolásunkban, azon települések elemi iskoláinak iratanyagát, amely községekben az 1910. évi népszámláláskor az összlakossághoz viszonyítva legalább 10%-os, az 1941. évi népszámláláskor pedig legalább 5%-os volt a német anyanyelvűek aránya. Így az alábbi községek elemi iskoláinak iratanyagairól teszünk említést: Aka, Ácsteszer, Baj, Bakonysárkány, Csolnok, Dág, Dorog, Máriahalom, Nyergesújfalu, Tarján, Várgesztes.

K-EMÖL VIII. 106. Az akai alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye 1908–1968. 0,56 ifm.

a) Az Akai Római Katolikus Elemi Népiskola iratai 1908–1948 (1951). 0,49 ifm.

b) Az Akai Általános Iskola iratai 1948–1968. 0,07 ifm.

K-EMÖL VIII. 108. Az ácsteszeri alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye 1935–1955. 0,08 ifm.

- a) *Az Ácsteszeri Római Katolikus Iskola iratai 1935–1946. 0,03 ifm.*
b) *Az Ácsteszeri Általános Iskola iratai 1949–1955. 0,05 ifm.*

K-EMÖL VIII. 109. A baji alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye 1945–1952. 0,04 ifm.

- a) *A Baji Római Katolikus Elemi Népiskola iratai 1945–1948. 0,02 ifm.*
b) *A Baji Általános Iskola iratai 1948–1952. 0,02 ifm.*

K-EMÖL VIII. 111. A bakonysárákányi alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye 1911–1952. 0,17 ifm.

- a) *A Bakonysárákányi Római Katolikus Elemi Iskola iratai 1911–1948. 0,14 ifm.*
b) *A Bakonysárákányi Általános Iskola iratai 1948–1952. 0,03 ifm.*

K-EMÖL VIII. 115. A csolnoki alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye 1888–1960. 1,73 ifm.

- a) *A Csolnoki Római Katolikus Elemi Népiskola iratai 1888–1948. 1,31 ifm.*
b) *A Csolnoki Augusztai Bányatelepi Társulati Népiskola iratai 1922–1948. 0,03 ifm.*
c) *A Csolnoki Általános Iskola iratai 1948–1958. 0,36 ifm.*
d) *A Csolnok-Augusztai Bányatelepi Általános Iskola iratai 1948–1950. 0,02 ifm.*
e) *A Csolnok IX. Aknai Általános Iskola iratai 1959–1960. 0,01 ifm.*

K-EMÖL VIII. 116. A dági alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye 1908–1955. 0,24 ifm.

- a) *A Dági Római Katolikus Elemi Népiskola iratai 1908–1948. 0,15 ifm.*
b) *A Dági Általános Iskola iratai 1948–1955. 0,09 ifm.*

K-EMÖL VIII. 117. A dorogi alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye 1891–1952. 0,25 ifm.

- a) *A Dorogi Községi Elemi Iskola iratai 1891–1916. 0,01 ifm.*
b) *A Dorogi Római Katolikus Iskola iratai 1943–1948. 0,02 ifm.*
c) *A Dorogi Újtelepi Római Katolikus Népiskola iratai 1894–1898. 0,01 ifm.*
d) *A Dorogi Petőfi Sándor Általános Iskola iratai 1947–1952. 0,14 ifm.*
e) *A Dorogi Zrínyi Ilona Általános Iskola iratai 1948–1952. 0,07 ifm.*

K-EMÖL VIII. 137. A máriahalmi alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye 1937–1952. 0,06 ifm.

- a) *A Máriahalmi Római Katolikus Népiskola iratai 1937–1948 (1950). 0,04 ifm.*
b) *A Máriahalmi Általános Iskola iratai 1948–1952. 0,02 ifm.*

K-EMÖL VIII. 140. A nyergesújfalui alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye 1877–1952. 0,84 ifm.

- a) *A Nyergesújfalui Római Katolikus Népiskola iratai 1877–1899. 0,25 ifm.*
b) *A Nyergesújfalui Községi Állami Elemi Népiskola iratai 1922–1948. 0,44 ifm.*
c) *A Nyergesújfalui Római Katolikus Általános Iskola iratai 1946–1948. 0,04 ifm.*
d) *A Nyergesújfalui Általános Iskola iratai 1948–1952. 0,11 ifm.*

K-EMÖL VIII. 147. A tarjáni alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye (1896) 1928–1955. 0,25 ifm.

- a) *A Tarjáni Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1896) 1928–1948. 0,09 ifm.*

- b) *A Tarjáni Református Elemi Népiskola iratai 1931–1948. 0,02 ifm.*
c) *A Tarjáni Általános Iskola iratai 1948–1955. 0,14 ifm.*

K-EMÖL VIII. 150. A várgesztesi alsófokú iskolák levéltári gyűjteménye (1920–1922) 1930–1956. 0,06 ifm.

- a) *A Várgesztesi Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1920–1922) 1930–1956. 0,05 ifm.*
b) *A Várgesztesi Általános Iskola iratai 1948–1956. 0,01 ifm.*

IX. TESTÜLETEK

Ipari és kereskedelmi testületek

Céhek

Lásd: BFL IX. 1. A levéltárban mintegy 15 Esztergom városi és megyei, valamint kisebb, részben Komárom megyei céh iratanyaga található. Az egyes céhek fondja azonban távolról sem teljes, a fellelhető irattípusok alapján nem lehetséges teljes körűen rekonstruálni működésüket, történetüket. Erre vonatkozóan jelentős mértékben kiegészítésül szolgálhatnak az esztergomi Balassi Múzeum őrizetében lévő céhes iratok. Emellett azonban, bizonyos céhek esetében, több vonatkozásban nyomon követhetők a céh életének fontosabb eseményei, a szegődők vagy szabadulók nevei, más céheknek az eredeti vagy másolati kiváltságlevele, szabályzata maradt fenn. Esztergom szabad királyi városban és Esztergom-Vízivárosban, valamint a megye több községében jelentős számú németiség élt, köztük sok iparos, kézműves személyt találunk, maguk a céhes iratok, jegyzőkönyvek is gyakran német nyelvűek. Az iratanyag segédlettel nem rendelkezik, egyenkénti átnézéssel kutatható.

K-EMÖL IX. 1. Csizmadia Céh iratai 1710–1873. 0,13 ifm.

K-EMÖL IX. 2. Kalapos Céh iratai 1724. 0,02 ifm.

K-EMÖL IX. 3. Kereskedő Céh iratai 1710. 0,02 ifm.

K-EMÖL IX. 4. Molnár Céh iratai 1702–1798. 0,05 ifm.

K-EMÖL IX. 5. Asztalos Céh iratai 1743–1881. 0,08 ifm.

K-EMÖL IX. 6. Bognár és Kocsigyártó Céh iratai 1779–1884. 0,06 ifm.

K-EMÖL IX. 7. Fazekas Céh iratai 1777–1870. 0,06 ifm.

K-EMÖL IX. 8. Kádár Céh iratai 1799–1874. 0,05 ifm.

K-EMÖL IX. 9. Kesztyűs Céh iratai 1856. 0,01 ifm.

K-EMÖL IX. 10. Kötélverő (Nyerges, Kötélverő) Céh 1832–1870. 0,05 ifm.

K-EMÖL IX. 11. Kőműves (Kőfaragó, Cserepes és Ács) Céh iratai 1865–1877. 0,05 ifm.

K-EMÖL IX. 12. Lakatos Céh iratai 1782–1867. 0,06 ifm.

K-EMÖL IX. 13. Sütő Céh iratai 1794–1874. 0,06 ifm.

K-EMÖL IX. 14. Szabó Céh iratai 1726–1852. 0,06 ifm.

K-EMÖL IX. 15. Szűcs Céh iratai 1694–1863. 0,08 ifm.

Ipartestületek

Lásd: BFL IX. 211.

K-EMÖL IX. 202. Az Esztergomi Ipartestület iratai (1841) 1884–1950. 13,65 ifm.

Az esztergomi első egyesült ipartársulat a céhrendszert felszámoló, 1872. ún. első ipartörvény elfogadását követően alakult meg. Az 1884. évi XVII. tc. rendelkezései nyomán Esztergomban is létrejött az ipartársulatot felváltó ipartestület, amely a képesítéshez kötött iparágakban dolgozó helyi iparosok kötelező tagságon alapuló, hatósági jogkörrel is felruházott érdekképviselői szerv volt. Alakuló közgyűlését 1886. április 11-én tartotta. Az ipartestület keretében különböző szakosztályok működtek, ezenkívül tanoncvizsgáló bizottságokkal és mestervizsgáló bizottsággal rendelkezett. 1891-ben létrehozták az ipartestület betegsegélyezési pénztárát. Az 1930-as években az ipartestület tagjainak száma 600 fölött volt.

Az Esztergomi Ipartestület jegyzőkönyvei hiánytalanul megvannak. A fond iratanyagában megtalálható az 1841–1872 közötti céhgyűlések jegyzőkönyveit, valamint az esztergomi első egyesült ipartársulat 1872–1884 közötti jegyzőkönyveit tartalmazó kötet is. Az iktatott iratok 1893–1897 között szórványosan, 1898–1949 között szinte hiánytalanul megvannak. Az iktató- és mutatókönyvek segítségével lehet keresni. A gazdag iratanyagban ezenkívül fellelhetőek még a segédek törzskönyvei 1886-tól 1948-ig, iparlajstromok, munkakönyvek és azok nyilvántartása, tanoncszerződések, tagnyilvántartó könyvek, pénztári főkönyvek és a betegsegélyező pénztári főkönyvei.

K-EMÖL IX. 209. A Felsőgallai Ipartestület iratai 1938–1946. 0,49 ifm.

A Tatai járáshoz tartozott Felsőgalla az 1947-ben alakult Tatabánya megyei jogú város egyik elődközsége. (Az elődközségek és Tatabánya megyei jogú város iratanyagát a Tatabányai Városi Levéltár őrzi.) Az 1910-es népszámlálás adatai szerint 9563 lakosából 2217 (23,1%), míg 1941-ben az 17 110-ből 2269 (13,2%) volt német anyanyelvű.

A Felsőgalla és Vidéke Ipartestület 1931-ben alakult, az 1911-től működő Felsőgallai Iparosok és Kereskedők Köréből kivált iparosok hozták létre. Tagjainak száma az 1930-as években több mint 200 volt.

A fond iratanyaga hiányos: a testületi jegyzőkönyvek nem maradtak fenn, és az iktatott iratanyag is csak az 1944. és az 1946. évből, segédkönyvek nélkül. Tanoncokkal kapcsolatos iratanyag az 1941–1944-es évekből, míg a munkakönyv-nyilvántartás az 1938–1941-es időszakból került be a levéltárba.

K-EMÖL IX. 211. A Tata-Tóvárosi és Tatai Járási Ipartestület iratai (1868) 1886–1949. 0,49 ifm.

A Tata-Tóvárosi és Tatai Járási Ipartestület 1886-ban alakult meg, és több mint 20, köztük jelentős számú német lakossággal is rendelkező község tartozott hozzá. (A túlnyomórészt magyar többségű Tata és Tóváros nagyközségek egyesítését a belügyminiszter 104 041/1936. III./b. sz. rendelete mondta ki. A község neve ideiglenesen Tatatóváros, később Tata lett.) Jogelődje az 1868-ban alakult Tatai Ipartársulat volt, amelybe a Tatán és környékén élő kőműves, ács, kőfaragó és cserepes mesterek társultak. Az Ipartársulat iratai csak szórványosan maradtak fenn az Ipartestület anyagában.

Az Ipartestület jegyzőkönyvei nem kerültek be a levéltárba. Az iratanyag jelentős részét a segédnyilvántartó kartonok teszik ki, amelyek betűrendben szerepelnek. A segédnyilvántartó könyvek 1897-től maradtak fenn, a tanonclajstromok 1889-től, az ipardíj-nyilvántartás pedig az 1922–1936-os időszakot fogja át. A tanoncszerződések és iparendélyek 1921-től 1949-ig

találhatók meg, évek szerint rendezve. A szórványos ügyviteli iratok (1921–1947) egyenkénti átnézéssel kutathatók. Fellelhetőek még az 1894–1902 közötti számadások, továbbá iparlajstromok, munkakönyvek, értesítési könyvek.

XV. GYŰJTEMÉNYEK

K-EMÖL XV. 8. Komárom és Esztergom megyei egyesületek iratainak levéltári gyűjteménye 1865–1974. 3,22 ifm.

Az „egyesületi” iratokként számontartott irategyüttes valójában több – különböző fondfőcsoporthoz tartozó – levéltári fond anyagát egyesíti. Így például az irategyüttes „gerincét” alkotó, 7 dobozból és 2 kötetből álló „Községi szabályrendeletek, egyesületi alapszabályok, állampolgári eskütételi jegyzőkönyvek levéltári gyűjteménye” a Fond- és állagjegyzék szerint a IV. 964. sz. fondot képezi, gyakorlatilag azonban a XV. 8. fond része, akárcsak az Esztergomi MOVE (X. 1.), a FÉKOSZ (X. 106.), az Esztergomi Önkéntes Tűzoltóegyesület (X. 201.), vagy a Komárom Megyei Ökölvívó Szövetség (X. 205.) iratanyaga.

Az irategyüttes értékes részeit képezik az Esztergomi Polgári Egyesület jegyzőkönyvei (1899–1948), akárcsak az Esztergomi Dalárda 1865–1889 közötti, vagy a Komáromújvárosi Társaskör (1926–1949) jegyzőkönyvi kötetei. A fondon belül az alábbi, a rendezés során mutatókkal is ellátott iratokat emeljük még ki: Esztergom városi egyesületek ellenőrzése, kimutatása, 1919–1925. Esztergom városi egyesületek ellenőrzése, feloszlata, 1943–1949. Komárom-Esztergom vármegyei egyesületek feloszlata, vagyonuk felhasználása, 1947–1949. A Tatai járás területén lévő egyesületek nyilvántartása, ellenőrzése, 1950–1952.

XVII. NÉPHATALMI ÉS KÜLÖNLEGES FELADATOKRA LÉTREJÖTT BIZOTTSÁGOK

Nemzeti Bizottságok

K-EMÖL XVII. 1. Az Esztergomi Járási Nemzeti Bizottság iratai, 1945–1949. 0,6 ifm.

Lásd: BKMÖL XVII. 4. A fond nemcsak az Esztergomi Járási Nemzeti Bizottság a szórványos, 1945–1946-os anyagát (0,02 ifm.) tartalmazza, hanem az Esztergomi járásban található községek nemzeti bizottságainak fennmaradt iratait is. A fondjegyzékben ezek nem alkotnak külön állagot. Az alábbiakban azon községek nemzeti bizottságainak iratanyagait soroljuk föl, ahol az 1941. évi népszámlálás szerint legalább 5%-os volt a német anyanyelvűek aránya.

Csolnok Község Nemzeti Bizottsága 1945–1949. 0,06 ifm.; Dorog Község Nemzeti Bizottsága 1945–1949. 0,1 ifm.; Nyergesújfalu Község Nemzeti Bizottsága 1945–1948. 0,12 ifm.; Süttő Község Nemzeti Bizottsága 1945–1949. 0,02 ifm.; Tát Község Nemzeti Bizottsága 1947–1948. 0,02 ifm.

K-EMÖL XVII. 3. A Tatai Járási Nemzeti Bizottság iratai, 1945–1949. 0,24 ifm.

A fond nemcsak a Tatai Járási Nemzeti Bizottság 1945–1948 közötti anyagát (0,09 ifm.) tartalmazza, hanem a Tatai járásban található községek nemzeti bizottságainak többnyire szórványosan fennmaradt iratait is. A fondjegyzékben ezek nem alkotnak külön állagot. Az alábbiakban azon községek nemzeti bizottságainak szórványos iratanyagait soroljuk föl, ahol az

1941. évi népszámlálás szerint legalább 5%-os volt a német anyanyelvűek aránya: Baj (1947), Kecskéd (1947), Tarján (1946), Vértessomló (1946–1948). Környe község Nemzeti Bizottságának iratai 1945–1948 között maradtak fenn, és 0,12 ifm.-t tesznek ki.

Földigénylő bizottságok

K-EMÖL XVII. 501. Az Esztergomi Földigénylő Bizottság iratai 1945–1947. 0,13 ifm.

Lásd: BKMÖL XVII. 505. Az Esztergomi Földigénylő Bizottság 1945. április 9-én alakult meg.

Az iratanyagban fellelhetők a földigénylő bizottság 1945-ös üléseiről felvett jegyzőkönyvek, ezenkívül különböző vegyes iratok, mint például a bizottsághoz intézett kérelmek, 1945-ös birtoklevelek, vagy a földigénylők összeírási íve. Az iratokat egyenkénti átnézéssel lehet kutatni. A fond nincs külön állagokra tagolva.

K-EMÖL XVII. 504. A Komárom-Esztergom Vármegyei Földbirtokrendező Tanács iratai 1945–1947 (1952). 0,12 ifm.

Lásd: BKMÖL XVII. 501. A Komárom-Esztergom vármegyei Földbirtokrendező Tanács 1945. április 13-án alakult meg.

A fond nincs külön állagokra tagolva. Az iktatott iratanyag évek, ezen belül tételszámok szerint van összerakva, ahol minden tétel egy-egy települést jelöl. Az iratokat egyenkénti átnézéssel lehet kutatni.

XXIV. AZ ÁLLAMIGAZGATÁS TERÜLETI SZERVEI

Földművelésügyi szakszervek

K-EMÖL XXIV. 201. A Komárom-Esztergom Megyei Földhivatal iratai 1946–1950 (1967). 20,17 ifm.

Lásd: BKMÖL XXIV. 201. A földreform végrehajtása az Országos Földbirtokrendező Tanács és a községi földigénylő bizottságok mellett a Komárom-Esztergom Megyei Földhivatalra hárult.

A fond nincs külön állagokra tagolva. Az iktatott iratanyag évek, ezen belül tételszámok szerint rendezett; minden tétel egy-egy települést jelöl (pl. az Esztergomi járásból Csolnok: 4., Dág: 5., Dorog: 6., vagy a Tatai járásból Agostyán: 43., Alsógalla: 44., Baj: 45.). Az iktatókönyvek, valamint a tárgy- és számmutatók fennmaradtak ugyan, de mivel az eredeti irattári rend sok esetben felbomlott, az egy-egy településre vonatkozó iratokat érdemes számlaként átnézni. Bakonysárkány, Csév, Csolnok, Dág, Dorog Kesztlőc, Leányvár, Máriahalom, Nyergesújfalu, Sárísáp, Süttő, Tát és Tokod községek birtokösszeírási ívei, földkönyvei, vagyoneleltárai, azonosítási jegyzékei külön ki vannak gyűjtve, a Tatai és az Esztergomi járás községeinek német kitelepítési névjegyzékeivel együtt (összesen 31 doboz, 3,72 ifm.). A fond iratanyagának feltárása nélkülözhetetlen a megyében élő németek 1944 utáni vagyonekobjzását és kitelepítését kutatók számára.

XXV. A JOGSZOLGÁLTATÁS TERÜLETI SZERVEI

K-EMÖL XXV. 2. A Budapesti Népbíróság (Esztergomi Népbíróság) Komárom-Esztergom megye területére vonatkozó iratai 1945–1948. 0,62 ifm.

a) Esztergomi Népbíróság iratai 1945–1946. 0,25 ifm

b) Budapesti Népbíróság iratai 1946–1948. 0,37 ifm.

Lásd: BKMÖL XXV. 16. A II. világháborút követően kialakított különbírószági szervezetet a rendelkező jogszabály – 81/1945. ME sz. r. – a törvényszéki székhelyeken szervezte. Esztergomban – mivel ekkor itt nem működött törvényszék – a népbíróságot a járásbírószág mellett, annak épületével, személyzetével valósították meg, így illetékessége is a járásra terjedt ki. Működését 1945. május 2-án kezdte meg. Az Esztergomi Népbíróság 1946. október 9-i hatállyal szűnt meg, feltehetően viszonylag csekély ügyforgalma miatt. Illetékességi területét a Budapesti Népbírósághoz csatolták. A perek vádlottjai gyakran német származású személyek, ezért az iratanyag kitűnő forrás lehet korabeli életviszonyaik kutatásához. Névmutató áll a kutatók rendelkezésére.

K-EMÖL XXV. 3. Győri Népbíróság Komárom-Esztergom megye területére vonatkozó iratai 1946–1948. 0,12 ifm.

Komárom-Esztergom megye Tatai és Gesztesi járásai területe illetékességi szempontból a Győri Népbírósághoz tartozott. A fond anyaga, amely csupán töredék, ismeretlen körülmények között került a levéltárba. Mindössze néhány ügyet tartalmaz, kutatása névmutató segítségével lehetséges.

XXXIII. KÜLÖN INTÉZKEDÉSSSEL LEVÉLTÁRBA UTALT IRATOK

K-EMÖL XXXIII. 1. Felekezeti anyakönyvek másodpéldányai 1828–1895 (1943). 21 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 412. A felekezeti anyakönyvi másodpéldányokat a törvény előírása szerint az egyházfelekezetek lelkészeinek évente az illetékes szolgabírói hivatalnak kellett leadni, ahonnan a vármegye levéltárba kerültek. A levéltár őrzetében a két egykori vármegye, Komárom és Esztergom, országhatáron belül maradt 3 járásába – Esztergomi, Gesztesi, Tatai – tartozó községek római katolikus, református, evangélikus, izraelita és görögkeleti (ortodox) vallásfelekezeti anyakönyvi másodpéldányai találhatóak. Ezenfelül a levéltár őrzetében van néhány, a volt Párkányi járásba tartozott község – Bart, Bátorkeszi, Búcs, Ebed, Farnad, Mocs, Muzsla, Nagyölvéd, Párkány, Szőgyén, valamint Kicsind mint a Hont vármegyei Garamkövesd filiája – római katolikus felekezeti másodpéldányainak gyűjteménye is. Ezzel szemben hiányzik Tatabánya és elődközségei – Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida és Tatabánya – felekezeti anyakönyveinek gyűjteménye; ez az 1994-ben önállósult Tatabánya Városi Levéltárban található. Ugyancsak hiányzik az 1950-ben Komárom megyéhez csatolt 11 Veszprém, ill. Fejér megyei község – Aka, Ácsteszér, Bakonybánk, Bakonyszombathely, Bársonyos, Csatka, Hánta, Kerékteleki, Súr, Réde, valamint Bakonysárhány – 1895 előtti felekezeti anyakönyve.

A három, Duna jobb parti járás felekezeti anyakönyveinek terjedelme 18 ifm., a Párkányi járásé 3 ifm. Az iratanyag rendszere: a községek betürendjében, ezen belül felekezetenként időrendben halad, tekintet nélkül az anyakönyv típusára (kereszteltek, házassági, halotti). A visszakeresés – Ács, Ászár, Bajna-Epöl-Nagysáp kivételével – az iratok évenkénti átnézésével lehetséges. A felsorolt községekhez mutató készült, s az anyag további mutatózása folyamatban van. A visszakeresést megkönnyíti, ha ismerjük az egyházi közigazgatási beosztást, mert a filiák anyaga az egyházközségi központ anyakönyveiben található. Az anyakönyvek nyelve általában latin, de a

19. század harmadik harmadától inkább magyar. Felekezetek szerint legterjedelmesebb anyag a római katolikus, ezt követi a református, az izraelita, az evangélikus és végül az ortodox, mely utóbbi az Esztergom szabad királyi város területén élt kis létszámú „rác” közösség anyakönyveit tartalmazza. Az izraelita anyakönyvi iratanyag záró dátuma 1943. A községek mintegy harmadának 1828–1829-től megtalálhatók az anyakönyvei, míg többségüknek csak 1868-tól folyamatos. Az 1894. évi XXXIII. tc. 1895. október 1-jei hatállyal megszüntette a felekezeti anyakönyvezést és állami feladattá tette. Az anyakönyvek a család- és egyéb társadalomtörténeti vonatkozású kutatások elsőrangú forrásanyagát biztosítják.

K-EMÖL XXXIII. 2. Állami anyakönyvi másodpéldányok 1895. október 1–1980. 63 ifm.

Lásd: BFL XXXIII. 1. A fond az 1895. október 1-től hatályos, állami anyakönyvvezetést elrendelő törvény nyomán az Esztergomi, Gesztesi és Tatai járás községei által vezetett anyakönyvek másodpéldányait tartalmazza.

Hiányoznak Tatabánya és elődközségei, valamint Komárom-Újszöny 1895 és 1945 közötti állami anyakönyvi másodpéldányai. Újszöny 1895-ben Révkomárom városrésze lett, ezért állami anyakönyvezése ott történt 1896 és 1920, ill. 1939 és 1945 között. A közbeeső időszak anyakönyveit feltehetőleg az 1939. évi újbóli összekapcsolást követően szállították át Révkomáromba, s a háború végeztével is ott maradt. Az iratanyag rendszere: a községek betűrendjében, ezen belül az anyakönyvek típusát követve (születési-, házassági-, halotti), évsorrendben halad.

Az anyakönyvek nyelve magyar. Kutatásuk a kötetek egyenkénti átnézésével lehetséges, mutatójuk nincs.